

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ФІЛОНЕНКО ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37(477.65) «18.../19»

**ОСВІТА КІРОВОГРАДЩИНИ (ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ)
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ В ІСТОРИКО-
ПЕДАГОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Умань – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Центральноукраїнському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
Радул Ольга Сергіївна,
Цentrальноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка,
завідувач кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Дічек Наталія Петрівна,
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
завідувач відділу історії та філософії освіти;

доктор педагогічних наук, професор
Зеленська Людмила Дмитрівна,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи;

доктор педагогічних наук, професор
Коляда Наталія Миколаївна,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Захист відбудеться «2» жовтня 2018 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано «1» вересня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Совгіра

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі державотворення основним завданням політики реформування освіти на регіональному рівні є її відповідність пріоритетам розвитку регіону. Одним із стратегічних завдань змісту освіти, визначених «Національною доктриною розвитку освіти в Україні у XXI ст.» (2002), «Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр.» (2012), Законом України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), є оптимальне поєднання класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, використання позитивних надбань національного і регіонального педагогічного досвіду.

За таких умов зростає потреба в конструктивному переосмисленні нагромаджених педагогічною наукою знань з історії освіти, теорії та практики навчання і виховання. У зв'язку з цим виникає необхідність в системному ретроспективному аналізі досягнень минулого, збереженні та примноженні напрацювань попередніх поколінь науковців, запобіганні помилок і визначенні перспективних дослідницьких напрямів.

У підходах до оцінки розвитку української науки виняткове значення становить урахування регіонального компоненту, адже кожний регіон України має неповторний автопортрет, історико-культурні традиції, специфічне культурне середовище та культурно-освітній простір. Кіровоградщина (Єлисаветградщина) відома самобутніми та оригінальними культурними й освітянськими традиціями, що формувалися упродовж XIX–XX ст., плідними педагогічними ідеями, своєрідними новаторськими методами і формами їх практичного здійснення.

Підтвердженням цього є оригінальне розв'язання педагогічних проблем та вагомий внесок педагогічних діячів у розвиток освітніх процесів регіону в другій половині XIX – першій третині XX ст. – В. Ястребова, М. Федоровського, М. Завадського, В. Харцієва та ін.; перші кроки педагогічної діяльності А. Макаренка на теренах краю; оригінальна педагогічна система В. Сухомлинського; неординарні підходи до навчально-виховного процесу в 50–70-ті рр. XX ст. І. Ткаченка, О. Хмури, М. Кодака, П. Козуля, С. Максютіна, Ф. Оксанича, А. Резніка та ін.; діяльність навчальних закладів, які відрізнялися від інших середніх навчальних закладів Російської імперії новаторськими підходами до організації навчально-виховного процесу: Єлисаветградського безкоштовного ремісничо-грамотного училища (1867) (єдиного такого закладу Російської імперії); Єлисаветградського земського реального училища (1870), у якому здобули освіту відомі своїми талантами архітектор Я. Паученко, письменники Є. Маланюк, Ю. Придворов (Дем'ян Бедний), О. Тарковський, Ю. Яновський, театральні діячі М. Садовський, П. Саксаганський, професор живопису О. Осьмьоркін та ін.; здобутки у сфері професійної освіти в регіоні – педагогічної (Єлисаветградська громадська жіноча гімназія (1860), найстаріша з-поміж середніх навчальних закладів міста та жіночих гімназій півдня України другої половини XIX – початку XX ст.), мистецької (музична школа Г. Нейгауза (1899), з якої на початку XX ст. вийшли видатні музиканти і композитори Г. Нейгауз, Ф. Блуменфельд, К. Шимановський; безкоштовна рисувальна школа при Єлисаветградському земському реальному училищі та ін.), військової (Єлисаветградське кавалерійське юнкерське училище

(1865) та військова прогімназія (1869) – єдина на території України того часу), комерційної (Єлисаветградське громадське комерційне училище (1908) – одне з найкращих комерційних закладів Російської імперії) та ін.; просвітницькій діяльності діячів освіти та культури: видання М. Завадським першого в Україні незалежного від Міністерства народної освіти педагогічного часопису «Педагогический вестник» (1881–1883); Єлисаветградське благодійне товариство поширення грамотності й ремесел (1873–1914), яке було одним з найуспішніших у Російській імперії тощо.

Перші дослідження з історії освіти краю, діяльності освітніх та громадських постатей з'являються ще в другій половині XIX – на початку XX ст. У цей період переважали праці (Н. Бракер, М. Пашковський, О. Пашутін, П. Рябков, О. Рябінін-Скляревський та ін.), у яких подавався огляд і загальний аналіз існуючої системи освіти в регіоні. Статистичні дані, інформація про стан освіти на території краю, огляд навчальних закладів подані в щорічних звітах народної освіти в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії. Порівняльний аналіз їх змісту уможливив виявлення динаміки загальних правових основ формування та діяльності навчальних закладів регіону того часу.

Серед низки праць другої половини XIX – початку XX ст. особливе значення має «Исторический очерк г. Елисаветграда» (1897) міського голови О. Пашутіна, який одним із перших звернув увагу на історію розвитку освіти в регіоні. Огляд дореволюційної історіографії дає можливість констатувати, що, незважаючи на недостатню кількість робіт цього періоду, які б розкривали еволюцію освіти в регіоні, все ж таки була створена вихідна фактологічна та статистична база. Дореволюційні праці значно збагатили уявлення про стан, потреби й перспективи освіти в регіоні.

Найбільш повно в радянській історіографії розкрито освітню діяльність та педагогічні погляди педагогів-новаторів другої половини XX ст. У цей час з'явилися перші наукові дослідження педагогічної спадщини В. Сухомлинського (Т. Будняк, О. Дзевєрін, І. Зязюн, В. Караковський, В. Лоскутов, Є. Родчанін та ін.), І. Ткаченка (О. Володін, П. Зеленгур, В. Неверов, А. Розенберг, С. Шиповський та ін.), О. Хмури (Б. Раковер, М. Саух, Л. Терлецький, Л. Фока та ін.), С. Максютіна (А. Бондар, Б. Кобзар, Г. Перебийніс та ін.).

Проблема розвитку освіти та педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині), починаючи з 90-х рр. XX ст., розкривається в багатьох працях кіровоградських дослідників (П. Бульдович, В. Вдовенко, О. Гур'янова, І. Добрянський, М. Долгіх, М. Дубінка, А. Іванко, Н. Калініченко, Ж. Колоскова, В. Корецька, В. Кравцов, В. Кудіна, О. Люта, І. Мудрий, І. Мурована, Г. Перебийніс, О. Перцов, В. Постолатій, О. Притюпа, Т. Печериця, Л. Рябовол, А. Семез, Б. Хижняк, І. Чернищенко та ін.), а також краєзнавчих працях (В. Білошапка, В. Босько, О. Чуднов, С. Шевченко, С. Янчуков та ін.).

Однак проблема розвитку освіти Кіровоградщини (Єлисаветградщини) другої половини XIX–XX ст. в історико-педагогічному висвітленні науковців ще не була предметом цілісного дослідження. Водночас у цьому процесі були певні досягнення, які не втратили своєї наукової і практичної значущості та актуальності.

Отже, актуальність проблеми та недостатня її розробленість у педагогічній науці зумовили вибір теми дослідження – **«Освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) другої половини XIX–XX століття в історико-педагогічних рефлексіях українських дослідників».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка «Соціально-професійне становлення особистості» (реєстраційний № 0116U003481). Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 11 від 30 травня 2016 р.) та погоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 14 червня 2016 р.).

Мета дослідження – розкрити й цілісно охарактеризувати історико-педагогічні рефлексії вітчизняних дослідників розвитку освіти та педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) другої половини XIX–XX століття.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні основи та категоріальний апарат дослідження, здійснити класифікацію джерельної бази та з'ясувати ступінь вивчення проблеми.

2. Схарактеризувати соціокультурні умови розвитку краю, генезу освіти та педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) у другій половині XIX–XX ст.

3. Виявити особливості формування наукових знань про розвиток освіти регіону та дослідити історико-педагогічні рефлексії з окремих галузей професійної освіти.

4. Проаналізувати наукові розвідки у вивченні персоналій, що репрезентували педагогічну думку регіону.

5. Розкрити етапи вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського та здійснити історико-педагогічний аналіз досліджень, присвячених освітній діяльності та педагогічному доробку видатного педагога.

6. Узагальнити праці вітчизняних учених щодо регіональних особливостей розвитку освіти та педагогічних пошуків педагогів-новаторів Кіровоградщини 50–70-х рр. XX ст.

Об'єкт дослідження – освіта та педагогічна думка Кіровоградщини (Єлисаветградщини) другої половини XIX–XX століття.

Предмет дослідження – історико-педагогічні рефлексії розвитку освіти та педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) другої половини XIX–XX століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють наукові розвідки, опубліковані впродовж другої половини XIX – початку XXI ст., у яких висвітлено історію розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) у другій половині XIX – XX ст. (до початку 90-х рр.). Визначення *нижньої хронологічної межі* – 50–60-ті рр. XIX ст. – зумовлено тим, що саме в цей період відбувається народження нових педагогічних ідей, концепцій, які виникали внаслідок низки економічних та освітніх

реформ та активізували громадсько-педагогічний рух, що призвів до розвитку освіти, педагогічної думки, просвітницької діяльності громадськості в Єлисаветградському освітньому регіоні, появою перших праць з історії освіти краю. *Верхня хронологічна межа* (з 90-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) – пов’язана з початком нового етапу історичного розвитку – проголошення незалежності Української держави та фіксує сучасний стан дослідження проблеми, нову методологію досліджень і національну спрямованість наукових розвідок історії освіти й педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині).

Територіальні межі дослідження збігаються з територією Єлисаветградського повіту Херсонської губернії періоду другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (зазначимо, що Єлисаветградський повіт був одним із найбільших у Російській імперії. Із 449 повітів, які знаходилися в 50 губерніях, тільки 48 були більше Єлисаветградського) та Кіровоградською областю відповідно до сучасного територіально-адміністративного поділу.

Концептуальні засади дослідження. Провідною ідеєю дослідження є твердження про те, що освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) – це частина історії вітчизняної освіти, яка вирізнялася своєрідними культурними та освітянськими традиціями, що зумовили формування педагогічної самобутності, яка виявилася в специфічності окремих навчальних закладів у різні періоди вітчизняної історії, у просвітницькій роботі діячів освіти та культури, оригінальності педагогічних пошуків, створенні новаторських освітньо-виховних систем.

Розгляд історії освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) в історико-педагогічних рефлексіях українських дослідників можливий на засадах системного підходу. Його застосування дозволяє всебічно й цілісно проаналізувати генезу всіх складників освітнього процесу: становлення та функціонування загальноосвітніх та професійних навчальних закладів (педагогічних, професійно-технічних, музичних, художніх, військових тощо), новаторських шкіл краю, освітню діяльність та педагогічну спадщину окремих діячів освіти через їх висвітлення у вітчизняній історико-педагогічній історіографії, враховуючи загальні тенденції розвитку суспільства, освітні парадигми та особливості соціокультурної історії регіону.

Особливості вітчизняної історії другої половини ХІХ–ХХ ст. зумовили застосування хронологічного підходу для з’ясування рефлексій дослідників щодо розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) та виокремлення трьох періодів: перший – дореволюційний (друга половина ХІХ – 1917 р.) – праці сучасників у хронологічних межах дослідження; другий – радянський (1919–1991 рр.) – історико-педагогічні рефлексії вчених радянського періоду; третій – сучасний (з 1991 р. – до нашого часу) – праці дослідників часів незалежної України.

Кожний із вищезазначених періодів має свої суттєві відмінності в характері підходів до історико-педагогічного дискурсу, у змісті та напрямках досліджень різних аспектів розвитку освіти і педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині), які зумовлені соціально-економічними, суспільно-політичними та соціально-культурними реаліями тих часів, коли здійснювалися дослідження. Особливого значення набуває аналіз освітніх парадигм властивих цим періодам. З їх зміною відбулися трансформації у наукових пошуках учених.

У дореволюційний період (друга половина XIX – 1917 р.) – переважали праці, у яких подавався загальний аналіз існуючої системи освіти в регіоні, огляд фактів життя, змісту і напрямів творчості освітніх діячів Єлисаветградщини та їхньої ролі у розбудові навчально-виховних закладів і системи народної освіти на території краю. Найбільш повно в радянській історіографії (1919–1991 рр.) розкрито освітню діяльність та педагогічні погляди видатних представників регіону другої половини XX ст. Пошук нових методологічних підходів на початку 90-х рр. XX ст. зумовив збільшення фактографічної бази. Відкритість і доступність архівних джерел уможливили істотну інтенсифікацію науково-дослідницького процесу. Сучасний період характеризується зростанням кількості ґрунтовних досліджень, у яких усебічно висвітлюються різні аспекти історії освіти, особливості розвитку окремих навчальних закладів на території Кіровоградщини (Єлисаветградщини), життя і творчість учених-освітян регіону.

Аналіз стану наукової розробленості проблеми генези освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) свідчить про те, що з середини XIX ст. й до початку XXI ст. йшов поступальний процес нагромадження наукових знань про розвиток освіти та педагогічної думки регіону. Разом із тим, у дослідженнях зберігалася низка проблем, що аналізувались як наскрізні впродовж тривалого періоду, серед них: історія окремих закладів освіти, особливості розвитку регіональної освіти, персоналії найбільш видатних педагогічних постатей краю тощо. Отже, виокремивши періоди та особливості змісту наукових пошуків дослідників на кожному з них, цілісно й системно представимо розвиток освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) в історико-педагогічних рефлексіях вітчизняних дослідників.

Методологічну основу дослідження становлять фундаментальні теорії, ідеї та положення різних наукових галузей, що відображені на філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому рівнях вивчення проблеми, зокрема: *філософські знання* забезпечили розгляд історії розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) у другій половині XIX–XX ст. у просторі діалектичних законів та закономірностей, взаємозалежності та взаємовпливів явищ об'єктивної дійсності; *загальнонаукові методологічні підходи: системний* – уможливив цілісний розгляд історико-педагогічних досліджень розвитку освіти та педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) другої половини XIX–XX ст. в єдності з суспільно-політичними та науково-педагогічними детермінантами; *культурологічний* – дав змогу розглянути розвиток освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) в окреслений хронологічними межами дослідження період як явище суспільної культури, як результат накопиченого суспільного досвіду; *герменевтичний* – допоміг зрозуміти та інтерпретувати змістовий і смисловий аспекти історико-педагогічних рефлексій, зафіксованих у різноманітних письмових текстах, та забезпечив власне бачення і тлумачення обраного матеріалу; *історіографічний* – дав змогу проаналізувати основні джерела та історико-педагогічні рефлексії вчених із розвитку освіти та педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) другої половини XIX – XX ст., написані в різні періоди вітчизняної історії; *конкретно-наукові підходи: парадигмальний* – допоміг висвітлити логіку розвитку освіти та формування педагогічних ідей у регіоні в конкретних історичних умовах за

різних ідеологічних парадигм, суспільно-виховних ідеалів; *персоналістично-біографічний* – дозволив прослідкувати процеси розвитку досліджень педагогічної спадщини громадських діячів, просвітителів, педагогів Кіровоградщини (Єлисаветградщини) та висвітлити їхній внесок у загальний процес формування вітчизняної історії педагогіки.

Означені підходи ґрунтуються на сукупності методологічних принципів: історизму, єдності історичного й логічного, об'єктивності, усебічності й цілісності вивчення історико-педагогічних процесів і явищ.

Теоретичною основою дослідження стали концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки (О. Адаменко, М. Богуславський, Л. Ваховський, С. Гончаренко, Н. Гупан, Н. Дічек, Е. Дніпров, І. Зязюн, Г. Корнетов, В. Кремень, В. Кузь, О. Сухомлинська та ін.); праці з історії розвитку освіти та педагогічної думки в Україні загалом та її окремих регіонів, зокрема (Л. Березівська, В. Гомоннай, М. Грищенко, М. Євтух, Т. Завгородня, Н. Коляда, Н. Кузьменко, В. Курило, М. Левківський, О. Любар, В. Майборода, О. Радул, І. Стражнікова, Б. Ступарик, Г. Троцко, Д. Федоренко, М. Чепіль, М. Ярмаченко та ін.).

У ході дослідження використано комплекс **методів**: *загальнонаукові* – аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, порівняння, ретроспекція – стали основними засобами вивчення різноманітних історико-педагогічних рефлексій вітчизняних дослідників із розвитку освіти та педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) другої половини XIX–XX ст.; *історико-педагогічні* – *нарративний* – дав можливість упорядкувати та відобразити розмаїття історико-педагогічних інтерпретацій розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) у досліджуваній період; *історико-структурний* – забезпечив розробку структури дослідження, можливість систематизувати історико-педагогічні праці з різних аспектів розвитку загальної та професійної освіти, діяльності окремих постатей, новаторських навчальних закладів регіону на різних історичних етапах; *історико-компаративістський* – застосовувався для порівняння й зіставлення різних соціально-педагогічних явищ, подій, відомостей, фактів і поглядів, виявлення подібного і відмінного в історико-педагогічних рефлексіях українських дослідників генези освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині).

Джерельну базу дослідження становлять:

– документи, що регулювали систему освіти в Україні в досліджуваній період (статути, положення про навчальні заклади, закони, циркуляри, постанови тощо) та визначали особливості розвитку освіти в регіоні;

– праці діячів освіти краю другої половини XIX–XX ст.: В. Ястребова, М. Завадського, В. Харцієва, П. Рябкова, Н. Бракер, А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Ткаченка, О. Хмури, М. Кодака, С. Максютіна, А. Резніка та ін.;

– монографії та дисертації, які є основним інформативним джерелом реконструкції історіографічного процесу з нагромадження наукових знань про освітні процеси та педагогічну думку на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) в означений період;

– узагальнювальні праці, що розкривають історію розвитку освіти та педагогічної думки регіону, колективні видання;

– матеріали періодичних видань: *центральных* – «Педагогический вестник» (1881), «Киевская старина» (1896–1899), «Радянська школа» (1962–1988), «Народное образование» (1967–1993), «Советская педагогика» (1972–1991), «Учительская газета» (1974–1986), «Початкова школа» (1993–2000), «Рідна школа» (1998–2017), «Освіта України» (1999–2004), «Педагогічна газета» (1999–2005), «Шлях освіти» (1999–2007), «Педагогіка і психологія» (2003–2014), «Історико-педагогічний альманах» (2011–2015) та ін.; *регіональних* – «Вестник Елисаветградского земства» (1918), «Журналы заседаний Елисаветградского очередного уездного Земского собрания в октябре 1910 г.: (XLVI сессия)», газети «Голос Юга» (1910–1918), «Кіровоградська правда» (1965–1995), «Народне слово» (1991–2012), історико-краєзнавчий додаток до обласної газети «Народне слово» – «Єлисавет» (1992–1993), «Освітнянське слово» (1993–2005), «Педагогічний вісник» (2008–2014) та ін.; *наукових збірників* Кіровоградського (нині Центральноукраїнського) державного педагогічного університету ім. В. Винниченка та наукових видань інших педагогічних навчальних закладів України;

– інформаційно-довідкові видання про педагогів і просвітителів, що відіграли вагому роль у розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині);

– архівні матеріали. У роботі використано документи особових архівних фондів, що зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області – П. Рябкова (ф. № 304), В. Сухомлинського (ф. № 6717), І. Ткаченка (ф. № 7138); фонду рукописів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею (ф. № 16520), фондів Державного архіву Кіровоградської області (ф. №№. 56–61, 65, 68, 78, 138, 332, 358, 810, 816) та Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ф. №№. 12, 58, 442, 1316, 2045);

– критико-бібліографічні джерела: бібліографічні довідники, бібліографічні огляди, літописи наукових видань, рецензії на наукові роботи та навчальну літературу.

Для пошуку джерел опрацьовано матеріали фондів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. Сухомлинського, Державної науково-технічної бібліотеки, Національної Парламентської бібліотеки України, науково-довідкової бібліотеки Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Кіровоградської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. Чижевського, бібліотеки Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– цілісно схарактеризовано історико-педагогічні рефлексії розвитку освіти та педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) другої половини XIX – XX ст. з позицій системного, герменевтичного, культурологічного, історіографічного, парадигмального та персоналістично-біографічного підходів; обґрунтовано періодизацію розвитку наукових рефлексій історії освіти та педагогічної думки досліджуваного регіону, що охоплює такі періоди: перший – дореволюційний (друга половина XIX – 1917 р.) – праці сучасників у хронологічних межах дослідження; другий – радянський (1919–1991 рр.) – історико-педагогічні

рефлексії вчених радянського періоду; третій – сучасний (з 1991 р. – до нашого часу) – праці дослідників часів незалежної України;

– виявлено особливості нагромадження наукових знань про розвиток освіти регіону другої половини ХІХ–ХХ ст. та висвітлено історико-педагогічні рефлексії з окремих галузей професійної освіти (педагогічної, професійно-технічної, мистецької та ін.);

– узагальнено наукові розвідки педагогічних персоналій Єлисаветградщини досліджуваного періоду В. Ястребова, М. Федоровського, М. Завадського, В. Харцієва, Н. Бракер, П. Рябкова, А. Макаренка та визначено їхній унесок у розвиток української педагогіки;

– розкрито рефлексії вітчизняних учених щодо регіональних особливостей розвитку освіти, етапів вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського та педагогічних пошуків педагогів-новаторів Кіровоградщини 50–70-х рр. ХХ ст. І. Ткаченка (концепція трудового виховання), О. Хмури (інноваційна технологія навчання), А. Резніка (педагогіка співробітництва), М. Кодака (дидактично-виховні ідеї), С. Максютіна (ідея всебічного гармонійного виховання дітей у школі продовженого дня);

– *уточнено* поняття «Кіровоградщина (Єлисаветградщина)», «регіон», «освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини)», «рефлексія», «рефлексія історико-педагогічного процесу», «історіографія», «історія вітчизняної педагогічної думки», «педагогічні персоналії», «новаторство»; особливості історичного, соціокультурного розвитку регіону, основні характеристики розвитку освіти Кіровоградщини (Єлисаветградщини) окресленого періоду; уявлення про творчість громадських діячів і педагогів (В. Ястребова, М. Федоровського, М. Завадського, В. Харцієва, Н. Бракер, П. Рябкова, А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Ткаченка, О. Хмури, А. Резніка, М. Кодака, С. Максютіна та ін.), діяльність яких була пов'язана з історією освітніх процесів на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) і є ще малодослідженою;

– *подальшого розвитку набули* класифікація джерел дослідження; визначення перспективних напрямів історико-педагогічних досліджень Кіровоградщини (Єлисаветградщини), уявлення про розвиток освіти та педагогічної думки регіону.

До наукового обігу введено широке коло архівних матеріалів, історико-педагогічних рефлексій та досліджень краєзнавчого спрямування другої половини ХІХ–ХХІ ст., що стосуються розвитку освіти та педагогічної думки в регіоні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні положення й науково обґрунтовані висновки дослідження щодо розвитку освіти та педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) другої половини ХІХ–ХХ ст. в історико-педагогічних рефлексіях вітчизняних дослідників можуть бути використані для визначення стратегічних орієнтирів розвитку системи освіти як у регіональному, так і в цілісному контекстах. Систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база дослідження можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки, історії України, джерелознавства, краєзнавства; для розширення та оновлення змісту навчальних курсів «Історія педагогіки», «Історія України», «Історіографія та джерелознавство історико-

педагогічних досліджень», «Навчально-виховний процес в історичному вимірі», «Освіта ХХ століття», «Педагогічна персоналія в історико-педагогічному дослідженні»; при підготовці навчально-методичного забезпечення та укладання підручників, посібників із цих дисциплін.

Результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (довідка № 09/1–159/3 від 14.02.2018 р.), Ізмаїльського державного гуманітарного університету (довідка № 1–7/126 від 27.02.2018 р.), Класичного приватного університету (м. Запоріжжя) (довідка № 300 від 05.03.2018 р.), Центральнотраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 29-н від 06.03.2018 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 62–01–12 від 15.03.2018 р.).

Особистий внесок автора в роботах, опублікованих у співавторстві: у колективній монографії «Нариси з історії педагогічної думки (перша третина ХХ ст.)» (у співавторстві з О. Радул, О. Кравцовою, С. Куркіною та ін., 2015) автору належить розділ «Педагогічна думка на Єлисаветградщині в першій третині ХХ століття» (10,3 %); у колективній монографії «Провідництво в освіті. Від ідей до вічності» (у співавторстві з І. Богдановим, В. Крижко, С. Клепко та ін., 2017) автору належить розділ «В. О. Сухомлинський – провідник гуманної педагогіки: віктимна історіографія» (6,3 %).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Вища школа: удосконалення якості підготовки фахівців» (Черкаси, 2009); «Вища школа: інтеграція і співробітництво» (Черкаси, 2013); «Педагогіка в системі гуманітарного знання» (Одеса, 2015); «Зимові наукові читання» (Київ, 2016); «Основні напрями розвитку педагогічної науки» (Харків, 2016); «Science and Education» (Мюнхен, 2016); «Теоретичні та прикладні дослідження в галузі педагогіки, психології та суспільних наук» (Кельце, Республіка Польща, 2016); «Actual Problems of Science and Education» (Будапешт, 2017); «Людина та соціум: сучасні проблеми взаємодії (психологічні та педагогічні аспекти)» (Львів, 2017); «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 2018); «Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2018); *всеукраїнських* – «Педагогічна спадщина І. Г. Ткаченка в контексті модернізації шкільної системи освіти» (Кіровоград, 2004); «Розвиток продуктивних ідей педагога-новатора І. Г. Ткаченка у сучасному освітньому просторі» (Кіровоград, 2014); «Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти» (Київ, 2014); «Актуальні проблеми педагогічної науки» (Миколаїв, 2015); «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпропетровськ, 2016); «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (Дніпропетровськ, 2016); «Сучасні вимоги до організації та проведення історико-педагогічних досліджень» (Київ, 2017); *регіональних* – «Кіровоградщина: історія та сучасність» (Кіровоград, 2015); *всеукраїнських та міжнародних педагогічних читаннях* – «В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю» (2003, 2008, 2009, 2013, 2015, 2016).

Результати дослідження обговорювалися й дістали позитивну оцінку на щорічних звітних наукових і науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Кіровоградського (Центральноукраїнського) державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (Кіровоград, 2012–2017).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено у 60 наукових працях (58 одноосібних), серед яких: 3 монографії (2 у співавторстві), 35 статей, які відображають основні наукові результати дослідження, з них 4 – у зарубіжних наукових періодичних виданнях, 15 – апробаційного характеру, 7 праць додатково відображають наукові результати дисертації.

Кандидатську дисертацію на тему «Система трудового виховання в педагогічній спадщині І. Г. Ткаченка» захищено в грудні 2002 р. за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (844 найменувань, із них 53 – архівні джерела), 22 додатків на 53 сторінках. Загальний обсяг роботи – 534 сторінки, із них основного тексту – 398 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь розробленості проблеми дослідження, її зв'язок із науковими програмами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, територіальні й хронологічні межі дослідження; аргументовано концепцію, методологічні засади, методи дослідження; проаналізовано джерельну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку; окреслено структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні основи дослідження»* – проаналізовано концептуальні засади дослідження, уточнено ключові поняття, здійснено аналіз джерельної бази, схарактеризовано історію Кіровоградщини (Єлисаветградщини) та особливості соціокультурного розвитку краю.

Обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження (підходи, принципи, методи). Серед методологічних підходів визначено такі: системний, культурологічний, герменевтичний, історіографічний, парадигмальний, персоналістично-біографічний. Означені підходи ґрунтуються на сукупності методологічних принципів (історизму, єдності історичного і логічного, об'єктивності, усебічності й цілісності вивчення історико-педагогічних процесів і явищ, детермінізму) та методів (загальнонаукових: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, порівняння, ретроспекція та специфічних: наративний, історико-структурний, історико-компаративістський).

У роботі схарактеризовано основні джерела дослідження, які ґрунтуються на висвітленні історико-педагогічних рефлексій дослідників про розвиток освіти та педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині).

Розкрито джерельну базу за методологією дослідження та її змістом. За методологією дослідження освітніх явищ і процесів минулого Кіровоградщини (Єлисаветградщини) висвітлено: *історичні праці*, у яких розкрито педагогічні

феномени з погляду розвитку загальнокультурних процесів (наявність та кількість освітніх закладів у регіоні, кількісний та якісний склад викладачів та учнів, матеріально-технічна база тощо); *історико-педагогічні праці*, у яких домінантою проходить процес навчання (виховання) під кутом зору його мети, завдань, змісту, форм, методів, способів викладання та учіння тощо.

За змістом визначено *наукові дослідження: монографії та дисертації* різних років Р. Базаки, В. Вдовенко, М. Долгіх, Н. Гупана, З. Гуріч, О. Гур'янової, А. Іванка, Г. Іванюк, О. Пашутіна, А. Кави, Н. Калініченко, В. Корецької, Ж. Колоскової, В. Курила, Ю. Новгородської, О. Перцова, О. Притюпи, В. Постолатія, Л. Рябовол, О. Сараєвої, Н. Слюсаренко, І. Чернишенко, С. Шевченка, С. Якименко та ін.; *узагальнювальні праці*: це здебільшого колективні дослідження, що розкривають історію розвитку освіти в регіоні за редакцією Т. Гришиної, А. Іванка, А. Саржевського, Н. Горобець, В. Орлика, І. Мудрого та ін.; *статті*: дослідженню проблематики педагогічних пошуків педагогів-новаторів Кіровоградщини 50–70-х рр. ХХ ст. присвячено публікації М. Антонця, Я. Берегового, В. Дереш, А. Кендюхової, Н. Котелянець, В. Кузя, Г. Левченка, В. Мадзігона, Г. Перебийніса, В. Поліщук, А. Постельняк, А. Розенберга, О. Савченко, А. Саржевського, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинської, Л. Терлецького, О. Філоненко, Б. Хижняка та ін. Проблема професійної педагогічної освіти та її історичний розвиток знайшла своє відображення в статтях педагогів та істориків В. Вдовенко, Н. Калініченко, О. Куліша, О. Лютої, В. Постолатія, Т. Прибори та ін. Специфіку становлення та розвитку професійно-технічної освіти регіону розкрито в працях П. Бульдовича, О. Головатаї, О. Гори, Л. Іванової, В. Кропівного, В. Кудіної, Л. Маренець, В. Орлика, Л. Пилипчук, Б. Хижняка, І. Федотова, О. Шевченка та ін. Рефлексії історії розвитку музичної освіти регіону розглянуто в роботах В. Добровольської, М. Долгіх, А. Желан, О. Полячок, К. Шамаєвої та ін. Із сучасних історико-педагогічних досліджень з питань художньої освіти в регіоні заслуговують на увагу публікації І. Босої, В. Боська, О. Класової та ін. Стосовно хореографічної освіти краю основні рефлексії з даної теми відображають наукові розвідки І. Мурованої; *популяризаторські праці* (публіцистика, науково-популярні видання).

Досліджено регіональні *періодичні видання* – елісаветградська газета «Голос Юга», яка виходила з 1904 р. з невеликими перервами 15 років поспіль і посіла особливе місце в історії елісаветградської преси початку ХХ ст., видання «Єлісавет» – додаток до обласної газети «Народне слово» (1992–1993) редактор О. Чуднов, де друкувалася серія статей, присвячених педагогам і громадським діячам Єлісаветградщини та ін.; *довідкові* (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо).

У дослідженні використано змістовні *інформаційно-довідкові видання* про педагогів і просвітителів, що відіграли вагомий роль у розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлісаветградщині): праці краєзнавців В. Боська, Б. Кузика, В. Білошапки, ювілейні видання Кіровоградського національного технічного університету (нині Центральноукраїнського), ювілейний бібліографічний покажчик з нагоди 75-річчя утворення Кіровоградської області. Використано *бібліографічні покажчики* з вивчення спадщини В. Сухомлинського (1978, 1987, 2001, 2008); *джерела особистого походження*: автобіографії педагогів (укл. В. Босько,

В. Кропівний та ін.); спогади Н. Бракер, М. Пашковського, Б. Хижняка та ін., мемуари П. Рябкова, листи В. Сухомлинського, І. Ткаченка та ін.; особові архівні фонди П. Рябкова (ф. 304), В. Сухомлинського (ф. 6717), І. Ткаченка (ф. 7138) тощо.

Проаналізовані праці систематизовано за трьома основними підходами: хронологічним, проблемно-тематичним, персоніфікованим.

Хронологічний підхід допоміг проаналізувати стан наукової розробленості проблеми розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) у другій половині ХІХ–ХХ ст., а також дослідити наукові рефлексії вітчизняних дослідників щодо особливостей розвитку різних типів навчальних закладів (загальноосвітніх, професійних), просвітницько-педагогічної діяльності видатних представників регіону у різні періоди вітчизняної історії. Застосування хронологічного підходу сприяло виокремленню основних періодів у розвитку наукових розвідок історії освіти та педагогічної думки досліджуваного регіону: перший – дореволюційний (друга половина ХІХ – 1917 р.) – праці сучасників в хронологічних межах дослідження; другий – радянський (1919–1991 рр.) – історико-педагогічні рефлексії вчених радянського періоду; третій – сучасний (з 1991 р. – до нашого часу) – праці дослідників часів незалежної України.

Для аналізу й систематизації історико-педагогічних рефлексій з розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) застосовано *проблемно-тематичний підхід*, який дозволив у залежності від тенденцій розвитку освіти в кожному розділі розглядати основні публікації, присвячені проблемам навчально-виховної діяльності різних типів освітніх закладів, професійній освіті, зокрема педагогічній, професійно-технічній, мистецькій, персоналіям, що репрезентували педагогічну думку регіону, становленню та функціонуванню новаторських освітньо-виховних систем.

Застосування *персоніфікованого підходу* дозволило прослідкувати процеси розвитку історико-педагогічних рефлексій педагогічної спадщини освітніх діячів Кіровоградщини (Єлисаветградщини) В. Ястребова, М. Федоровського, М. Завадського, В. Харцієва, Н. Бракер, П. Рябкова, А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Ткаченка, О. Хмури, А. Рєзніка, М. Кодака, С. Максютіна та ін. й висвітлити їхній внесок у розвиток вітчизняної педагогічної думки.

На основі уточнення змісту понять дослідження: «Кіровоградщина (Єлисаветградщина)», «регіон», «рефлексія», «історіографія», «історія вітчизняної педагогічної думки», «педагогічні персоналії», «новаторство» розкрито ключові терміни: «освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини)» та «рефлексія історико-педагогічного процесу».

Освіту Кіровоградщини (Єлисаветградщини) розглядаємо як частину історії вітчизняної освіти, яка вирізнялася своєрідними культурними та освітянськими традиціями, що зумовили формування педагогічної самобутності, яка виявилася в специфічності окремих навчальних закладів у різні періоди вітчизняної історії, у просвітницькій роботі діячів освіти та культури, оригінальності педагогічних пошуків, створенні новаторських освітньо-виховних систем.

Під «рефлексією історико-педагогічного процесу» розуміємо наукові пошуки вчених, що беруть участь у процесах пізнання педагогічних реалій минулого (через вивчення, трансляцію текстів та їх критику). З'ясування рефлексій вітчизняних дослідників щодо розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) окреслює

історіографічне поле для вивчення праць, присвячених проблемам навчально-виховної діяльності різних типів навчальних установ, професійній освіті, зокрема педагогічній, професійно-технічній, мистецькій, громадсько-педагогічній ініціативі в регіональному вимірі.

Розкрито, що в другій половині XIX – на початку XX ст. в регіоні функціонувала низка навчальних закладів: Єлисаветградська жіноча гімназія (1860), Єлисаветградське кавалерійське юнкерське училище (1865), Єлисаветградське безкоштовне ремісничо-грамотне училище (1867), Єлисаветградська військова прогімназія (1869), Єлисаветградське земське реальне училище (1870), Вознесенська жіноча прогімназія (1876), Вознесенська чоловіча прогімназія (1876), Єлисаветградська чоловіча гімназія (1879), Бобринецька жіноча прогімназія (1882), Єлисаветградське громадське комерційне училище (1908) Добровеличківська жіноча учительська семінарія (1912), Новомиргородська жіноча гімназія (1914) тощо, які відрізнялися від інших середніх навчальних закладів Російської імперії новаторськими підходами до організації навчально-виховного процесу; розвивалася приватна ініціатива в шкільній справі.

Вагомий внесок у розвиток освітніх процесів регіону в другій половині XIX – першій третині XX ст. здійснили В. Ястребов, М. Федоровський, М. Завадський, В. Харцієв, П. Рябков, Н. Бракер, А. Макаренко та ін. Значну просвітницьку роботу здійснювало Єлисаветградське благодійне товариство поширення грамотності й ремесел (1873–1914), яке було одним із найуспішніших у Російській імперії.

З'ясовано, що 20-ті рр. XX ст. характеризуються такими напрямками розвитку освіти в регіоні: загальним поширенням методичної роботи, розвитком системи підвищення кваліфікації, проведенням педагогічних нарад та з'їздів. Це пов'язано з динамічним реформуванням системи освіти, що в свою чергу сприяло вдосконаленню системи підготовки педагогічних кадрів. Найважливішою особливістю освіти регіону того часу було її підпорядкування інтересам держави, перебудові суспільного життя.

У радянські часи в регіоні формується розгалужена система освітніх закладів, виникають перші вищі навчальні заклади.

Великий вплив на розвиток педагогічної думки регіону справила творча діяльність В. Сухомлинського, який створив оригінальну педагогічну систему світового значення, що спричинила виникнення авторських шкіл І. Ткаченка, О. Хмури, М. Кодака, П. Козуля, С. Максютіна, Ф. Оксанича, А. Резніка та ін. У середині минулого століття вони одними з перших в Україні активно долучилися до експериментально-дослідницької роботи щодо науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу, запровадження нових форм і методів навчання та виховання.

Під час аналізу соціокультурних умов розвитку освіти на території краю на різних етапах з'ясовано, що на розвиток освітніх процесів у регіоні істотно впливали соціально-історичні особливості країни: зміни політичного та державного устрою, піднесення суспільно-педагогічного руху, встановлення радянської влади, здійснення політики українізації, перехід до епохи тоталітаризму, зміцнення

командно-бюрократичного режиму, демократизація суспільного життя, проголошення незалежності України.

У другому розділі – *«Історія професійної освіти Кіровоградщини (Єлисаветградщини) в історико-педагогічних рефлексіях вітчизняних дослідників»* – виявлено особливості формування наукових знань про розвиток освіти краю та узагальнено історико-педагогічні рефлексії з окремих галузей професійної освіти.

З'ясовано, що кожен із періодів (дореволюційний, радянський, сучасний) історіографії освіти Кіровоградщини (Єлисаветградщини) має особливі риси, які певним чином вплинули на цінність, кількість досліджень та їхню достовірність. Визначено, що з середини XIX ст. у регіоні інтенсивно розвивалася професійна освіта – педагогічна, професійно-технічна, комерційна, військова, мистецька.

Досліджено, що в дореволюційний період про заснування і діяльність педагогічних класів при Єлисаветградській громадській жіночій гімназії (1860), Вознесенській жіночій гімназії (1876) та ін., крім історії міста, написаної тодішнім міським головою О. Пашутіним, згадується також у щорічних звітах про народну освіту в Єлисаветградському повіті, що друкувалися на початку XX ст. та мали переважно описово-інформаційний характер. Наявні документи і матеріали є підставою для об'єктивного, наукового висвітлення історії підготовки вчительських кадрів та розвитку жіночої освіти краю в другій половині XIX – на початку XX ст.

Історіографічний аналіз засвідчив незначну кількість історико-педагогічних досліджень із розвитку педагогічної освіти у радянський період. Виявлено низку статей (С. Королюк, С. Михида, Ф. Овчаренко, О. Поляруш, Ф. Яловий та ін.) про діяльність Кіровоградського педагогічного інституту в цей період.

Визначено, що професійна педагогічна освіта та її історичний розвиток як наукова проблема знайшла своє відображення в різновидових публікаціях сучасних учених В. Вдовенко, Н. Калініченко, О. Лютої, В. Постолатія, Т. Прибори, О. Філоненко, С. Шевченка та ін., у яких здійснено детальний аналіз розвитку педагогічної освіти в краї на певному історичному етапі (зміст, форми, методи, організаційно-педагогічне та кадрове забезпечення), що дозволило авторам глибоко показати її генезу, нормативно-правове регулювання, формування мережі відповідних закладів та інституцій та увиразнити особливості організації і змісту навчально-виховного процесу в закладах відповідного типу різних історичних періодів. Заслужують на увагу в контексті вивчення історіографії розвитку педагогічної освіти історико-педагогічні рефлексії В. Постолатія та С. Шевченка, у яких представлено ґрунтовну характеристику системи педагогічної освіти регіону, особливості її розвитку та реформування.

Встановлено, що в другій половині XIX – на початку XX ст. з'явилася низка документів (постанов, розпоряджень, положень тощо) та праць О. Пашутіна, П. Рябкова та ін. з історії професійно-технічної освіти регіону, важливість яких полягає в концентрації в них чималої кількості фактичного матеріалу, який безпосередньо віддзеркалює процес формування професійно-технічних закладів у краї – Єлисаветградського безкоштовного ремісничо-грамотного училища (1867), Єлисаветградського земського реального училища (1870) та ін.

З'ясовано, що на сучасному етапі посилився інтерес до вивчення професійно-технічної освіти регіону, що засвідчують праці сучасних дослідників В. Барабаш, Ю. Бульдовича, О. Головатої, О. Гори, Л. Іванової, В. Кудіної, В. Орлика, М. Петренка, І. Федотова, Б. Хижняка, О. Шевченка та ін. У цих дослідженнях розкрито передумови, виявлено основні тенденції розвитку та історичні етапи еволюції системи професійно-технічної освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині).

Нечисленні наукові рефлексії дослідників (В. Постолатія, О. Гур'янової та ін.), у яких розкрито передумови, основні етапи, зміст і форми організації навчально-виховного процесу в комерційних навчальних закладах України, зокрема й на Єлисаветградщині, засвідчують, що історія *комерційної освіти* була визначною сторінкою історії Єлисаветградського краю дореволюційного періоду. У комерційних навчальних закладах, зокрема в Єлисаветградському громадському комерційному училищі (1908), яке було одним із найкращих комерційних закладів Російської імперії, формувався досвід поєднання двох рівнів освіти – загальноосвітньої і професійної.

Встановлено, що основні наукові рефлексії з розвитку *військової освіти* відображає дисертаційна робота О. Перцова про розвиток військової кавалерійської освіти на Єлисаветградщині у другій половині XIX – першій третині XX ст. Фактично дослідник уперше системно висвітлив історію виникнення та освітню діяльність кавалерійських навчальних закладів Єлисаветграда: військової прогімназії, офіцерського кавалерійського училища, кавалерійського юнкерського училища (з 1902 р. – кавалерійського училища) та Української кінної школи ім. Будьонного (1921–1933), які, крім підготовки майбутніх фахівців для військової сфери, виконували також просвітницьку функцію. З погляду історичної ретроспективи військової освіти в регіоні заслуговують на увагу краєзнавчі праці історика С. Шевченка. Однак вони мають більш науково-популярний характер, у них відсутній педагогічний аналіз навчальної діяльності військових навчальних закладів.

Історії розвитку *мистецької освіти* (музичної, художньої) регіону присвячено низку історико-педагогічних рефлексій. Про особливості мистецької освіти в різних типах навчальних закладів згадується в «Историческом очерке г. Елисаветграда» О. Пашутіна (1897), у щорічних звітах про народну освіту в Єлисаветградському повіті, що друкувалися на початку XX ст., та публікаціях місцевої газети «Голос Юга» (1910–1918). У них подано матеріали про кількість годин у навчальному навантаженні закладів на заняття співом, музикою, малюванням; кадрове забезпечення викладання дисциплін мистецького спрямування; про впровадження різних форм позакласних занять (гуртки, хори, духові оркестри тощо); про загальний музичний та художньо-естетичний розвиток дітей у різних закладах повіту. Ці звіти про стан освіти в Єлисаветградському повіті є першоджерельним підтвердженням того, що до питання розвитку мистецької освіти в регіоні ставилися з особливою увагою.

Виявлено, що за радянського періоду фактично не з'явилося спеціальних історико-педагогічних досліджень про розвиток мистецької освіти в регіоні. З-поміж сучасних наукових розвідок із питань *музичної освіти* в регіоні заслуговують на

увагу праці В. Добровольської, М. Долгих, Ж. Колоскової, О. Полячок, С. Шевченка, С. Якименко та ін. З низки наукових праць, у яких відображено різні аспекти історії розвитку регіональної музичної освіти, заслуговує на увагу доробок М. Долгих у вигляді кандидатської дисертації, монографії й численних статей. Роботи сучасних дослідників переважно орієнтовані на вивчення особливостей музичної освіти в різних типах навчальних закладів Єлисаветградщини у конкретні періоди (Єлисаветградській громадській жіночій гімназії, Єлисаветградському земському реальному училищі, Бобринецькому повітовому училищі тощо), становлення та розвиток професійної музичної освіти (приватній Музичній школі Г. Нейгауза, Музичній Студії ім. От. Шевчика та ін.) та розкритті значення педагогічно-виконавської діяльності Й. Гольденберга, Л. Киреевої, Г. Нейгауза, Д. Яічкова та ін. у динаміці фахової спеціалізації краю, впливу музичної освіти на розвиток культурно-просвітницького життя регіону.

У результаті наукового пошуку встановлено, що історико-педагогічні дослідження І. Босої, В. Боська, З. Гуріч, О. Класової та ін. з історії *художньої освіти* Кіровоградщини (Єлисаветградщини) в основному зосереджувалася на висвітленні таких питань: створення та діяльність безкоштовних Вечірніх рисувальних і креслярських класів при Єлисаветградському земському реальному училищі; досвід організації культурно-просвітницької роботи художньої секції Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел; унесок митців і художників-педагогів (О. Біркіна, Ф. Козачинського, П. Крестоносцева, М. Нікольського, М. Полякова, М. Щеглова та ін.) у розвиток художньої освіти регіону.

З'ясовано, що в сучасній вітчизняній історіографії розвитку мистецької освіти краю основна увага спрямована на вивчення її становлення та розвитку в кінці ХІХ – початку ХХ ст., тоді як друга половина ХХ ст. висвітлена переважно в загальному контексті освітніх процесів регіону.

Виявлено, що історіографія професійної освіти Єлисаветградщини (Кіровоградщини) ґрунтується на розрізних розвідках окремих аспектів зазначеної проблеми. Аналіз історико-педагогічних рефлексій вітчизняних учених, які прямо чи опосередковано досліджують проблеми становлення та розвитку професійної освіти дозволяє констатувати, що на території регіону професійна освіта була представлена різними галузями.

У третьому розділі – *«Дослідження українськими вченими педагогічних персоналій Єлисаветградщини (Кіровоградщини)»* – проаналізовано наукові розвідки щодо вивчення просвітницько-педагогічної діяльності освітніх постатей Єлисаветградщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.; висвітлено здобутки національних історіографічних студій про педагогічні персоналії Єлисаветградщини першої третини ХХ ст.

З'ясовано, що педагогічні постаті Єлисаветградщини, їх різнопланова діяльність привертала увагу вчених у різні періоди вітчизняної історії. У межах дореволюційного періоду значний внесок у вивчення культурно-освітньої діяльності педагогічних персоналій Єлисаветградщини здійснено П. Рябковим, М. Пашковським та ін. Виявлено, що їх рефлексії характеризуються розглядом фактів життя, змісту і напрямів творчості освітніх діячів Єлисаветградщини та

водночас слугують джерелом вивчення окремих аспектів громадсько-просвітницької та педагогічної діяльності педагогів-просвітників регіону.

У працях радянського періоду (Н. Бракер, П. Молоків-Журського, В. Прокопенко, О. Рябініна-Склярєвського, В. Чернецького та ін.) проаналізовано факти життя та окремі аспекти просвітницької діяльності видатних представників регіону другої половини XIX – першої третини XX ст. – В. Ястребова, М. Федоровського, В. Харцієва. Виявлено, що помітний внесок у вивчення і популяризацію педагогічних персоналій означеного періоду належить Н. Бракер. Її публікації є одними з найбільш повних оцінок спадщини В. Ястребова та М. Федоровського, у них здійснено ґрунтовний аналіз життєвого й творчого шляху педагогів-просвітників, схарактеризовано найважливіші напрями їхньої наукової і культурно-освітньої діяльності, акцентовано увагу на внесок учених у розвиток просвітництва на Єлисаветградщині.

Встановлено, що з 90-х рр. XX ст. розширилось предметне поле теоретичних досліджень із вивчення педагогічних персоналій Єлисаветградщини. На сьогоднішній день є низка праць, у яких схарактеризовано особливості педагогічної і громадської діяльності В. Ястребова, М. Федоровського, М. Завадського, В. Харцієва, П. Рябкова, Н. Бракер, А. Макаренка, досліджено внесок педагогів-просвітників у розвиток шкільництва, проаналізовано їхню роль у розбудові окремих навчально-виховних закладів і системи народної освіти загалом на Єлисаветградщині.

З'ясовано, що постать В. Ястребова досліджували С. Орел, О. Притюпа, О. Філоненко, О. Чуднов, С. Шевченко, С. Янчуков та ін. У їхніх працях, в основному, висвітлено біографію вченого, його археологічну, фольклористично-етнографічну діяльність – здійснення розвідок із вивчення рідного краю, систематизація і видання етнографічних матеріалів. Постать В. Ястребова як викладача Єлисаветградського земського реального училища розглянуто фрагментарно, потребує певного уточнення внесок педагога у розвиток освітніх процесів у регіоні.

Просвітницько-педагогічна діяльність М. Федоровського як організатора Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища, Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел фрагментарно розглядається в публікаціях сучасних дослідників В. Боська, О. Брояковського, О. Лютої, Ю. Матівоса, О. Трибуцької, О. Філоненко, Л. Філоретової та ін. Як свідчить дослідження, аналізу спадщини педагога бракує цілісності й об'єктивності щодо характеристики й значення його педагогічних досягнень.

Виявлено, що педагогічну діяльність М. Завадського як директора Єлисаветградського земського реального училища, як популяризатора ідей просвітництва на українських землях, як редактора-видавця першого в Україні недержавного педагогічного часопису «Педагогический вестник» (1881–1883) розглядали Р. Базака, В. Босько, Л. Рябовол, О. Філоненко, І. Чернишенко, О. Чуднов та ін. З-поміж наукових робіт, присвячених дослідженню освітньої діяльності та педагогічної спадщини М. Завадського, відзначимо дисертацію І. Чернишенко, у якій здійснено масштабний огляд життя і творчості педагога-просвітителя і передусім – комплексний науково-теоретичний аналіз педагогічних

поглядів і громадсько-просвітницької діяльності М. Завадського та розкрито його внесок у розвиток освітніх процесів на Єлисаветградщині.

Аналіз сучасних історико-педагогічних рефлексій дає підстави стверджувати, що педагогічно-просвітницька діяльність Н. Бракер, П. Рябкова, діяльність А. Макаренка ще недостатньо вивчена і не була предметом окремого ґрунтовного і цілісного історико-педагогічного дослідження. Так, не визначено внесок Н. Бракер у розвиток дошкільного виховання в регіоні. Не дістали належної уваги просвітницька й пропагандистська діяльність Н. Бракер як активного діяча Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел, яке відіграло провідну роль у розвитку освіти серед різних прошарків населення, сприяло розвитку шкільництва на території краю.

Наукові здобутки П. Рябкова одержали предметне осмислення в наукових рефлексіях Т. Печериці, яка розкрила погляди вченого на актуальні проблеми історії України, його наукові досягнення в галузі археології та українознавчої діяльності. Водночас просвітницька діяльність ученого як члена Єлисаветградського товариства поширення грамотності й ремесел, організатора гуртків самоосвіти, ініціатора створення дитячих садків, безкоштовної народної бібліотеки-читальні, першої художньої виставки, краєзнавчого музею розглянута побіжно, без ґрунтовного наукового аналізу.

Висвітлюючи діяльність А. Макаренка у Долинській двокласній залізничній школі, нами широко використано інтерв'ю, листи, спогади В. Грекової-Опришко, І. Євсєєва та ін. як методи виявлення прихованої, незафіксованої реальності, за їх допомогою розкривається повсякденне життя педагога, інтереси й захоплення дітей. Однак історіографія педагогічної діяльності А. Макаренка на теренах краю залишається ще малодослідженою.

Аналіз сучасної історико-педагогічної літератури засвідчує, що ґрунтовний аналіз педагогічної діяльності В. Харцієва як директора Єлисаветградського громадського комерційного училища та ініціатора створення педагогічного вищого навчального закладу у регіоні належить О. Гур'яновій, А. Каві, Н. Калініченко, В. Постолатію, О. Філоненко, В. Чернецькому та ін. Важливим кроком до всебічного осмислення спадщини вченого стало дисертаційне дослідження А. Кави, яка проаналізувала основні напрями, зміст громадсько-просвітницької діяльності В. Харцієва, своєрідність організації навчально-виховного процесу в Єлисаветградському громадському комерційному училищі та охарактеризувала це училище як авторську гуманістичну школу В. Харцієва, визначила роль освітянина у становленні педагогічної освіти Єлисаветградщини (Кіровоградщини).

Доведено, що на системне осмислення різнобічного доробку та життєдіяльності В. Харцієва претендує серія змістових розвідок В. Постолатія, у яких проаналізовано доробок педагога у вигляді теоретичних новацій і практичного узагальнення прогресивних ідей в організації діяльності Єлисаветградського громадського комерційного училища (інтеграція в єдиному освітньому просторі учнів і вчителів; формування нового, відмінного від масової практики, змісту навчального процесу; гуманізація навчання і виховання; формування національно свідомих громадян держави).

Огляд наукових студій сучасних дослідників засвідчив зацікавленість ними вивчення творчих ідей педагогів, громадських діячів Єлисаветградщини, що жили і працювали у другій половині XIX – першій третині XX ст. Встановлено, що, незважаючи на інтерес сучасних учених до педагогічних персоналій регіону, переважна більшість педагогів-просвітителів, їх творчий доробок, окрім спадщини М. Завадського та В. Харцієва залишається не репрезентованими, а це означає, що українська історія педагогіки не представлена повною мірою, що спонукає до глибшого вивчення педагогічної спадщини видатних представників регіону. Ця ідея була реалізована в колективній монографії за загальною редакцією О. Радул, у якій один із розділів, написаний О. Філоненко, присвячено розвитку педагогічної думки на Єлисаветградщині в першій третині XX ст., де висвітлено просвітницько-педагогічну роботу В. Харцієва, П. Рябкова, Н. Бракер та діяльність А. Макаренка у Долинській двокласній залізничній школі, що дозволило науково обґрунтувати вагомий внесок освітніх діячів регіону в розвиток вітчизняної педагогічної думки.

Серед джерел, використаних для вивчення спадщини культурно-громадських діячів, просвітників, педагогів регіону, важливе місце посідають їхні праці та архівні матеріали, присвячені питанням освітньо-просвітницького спрямування, які ще не знайшли належного висвітлення в історико-педагогічних рефлексіях.

З'ясовано, що вивчення та пропагування потребує і педагогічно-просвітницька діяльність художника П. Крестоносцева (засновника Вечірніх рисувальних класів), математика Р. Пржшиховського (фундатора метеорологічної станції в Єлисаветградському земському училищі), завідувача Єлисаветградської земської метеорологічної станції Г. Близніна (учителя природничої історії та хімії) та ін.

У четвертому розділі – «Висвітлення педагогічної концепції В. Сухомлинського в історико-педагогічних дослідженнях» – розкрито етапи вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського; здійснено історико-педагогічний аналіз досліджень освітньої діяльності видатного педагога.

Виокремлення спеціального розділу, присвяченого аналізу історико-педагогічних рефлексій учених щодо освітньої діяльності та педагогічної спадщини В. Сухомлинського, пояснюється винятковістю постаті видатного представника Кіровоградщини не тільки у вітчизняному, а й у світовому вимірі. Творчість В. Сухомлинського, його педагогічна концепція розглядаються в контексті розвитку вітчизняної педагогічної думки та всієї світової педагогіки, що зумовило розширення поля наших дослідницьких пошуків – звернення до історико-педагогічних рефлексій не тільки вітчизняних, а й зарубіжних учених.

Виявлено, що вивчення творчого доробку В. Сухомлинського як вченого та педагога в історичній ретроспективі має тривалі хронологічні межі та є якісно-динамічним процесом. Велика кількість історико-педагогічних рефлексій учених з окремих аспектів педагогічної системи видатного педагога привели до групування педагогічної спільноти навколо спадщини В. Сухомлинського, наслідком чого стало виникнення та діяльність наукових шкіл: Уманської наукової школи «В. О. Сухомлинський і школа ХХІ ст.» (керівник В. Кузь); Київської наукової школи при лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України (керівник Л. Бондар); наукової школи «Українська асоціація Василя Сухомлинського» (керівник О. Савченко); Уральської асоціації «Василь

Сухомлинський» (очолює В. Риндак); наукової школи «Всекитайська Асоціація Василя Сухомлинського» (очолює Ван Ігао); «Міжнародне товариство послідовників В. Сухомлинського» (Німеччина, Марбург).

З'ясовано, що спроби осмислити і розробити підходи до періодизації та освоєння педагогічної спадщини В. Сухомлинського здійснили Ю. Новгородська, О. Сараєва, О. Сухомлинська, О. Чернишов та ін. Розроблена ними періодизація розвитку сухомліністики дала можливість окреслити закономірності її розвитку, прослідкувати загальні тенденції, мету звернення вітчизняних дослідників до спадщини видатного українського педагога. Узагальнення їхніх поглядів уможливило виокремлення трьох основних етапів у розвитку сухомліністики: перший етап – 1948–1990 рр. – період накопичення досліджень різних аспектів педагогічної системи В. Сухомлинського на засадах радянської методології; другий етап – 1991–2000 рр. – період вивчення та інтерпретації педагогічної системи вченого на ґрунті національної ідеології; третій етап – 2001 р. – по сьогодні – якісно новий період дослідження педагогічної системи В. Сухомлинського, що характеризується інтерпретацією ідей видатного педагога на основі культурологічних і компаративних підходів та з позицій філософії освіти.

Аналіз історико-педагогічних рефлексій доводить, що метою звернення більшості дослідників першого етапу (1948–1990 рр.) до різних аспектів педагогічної системи В. Сухомлинського було вивчення його спадщини та пошук шляхів щодо розв'язання освітніх завдань у контексті тогочасних реалій: проблем розумового, трудового, естетичного, морального і фізичного виховання – Н. Базиладзе, А. Бик, Л. Бондар, Н. Карпова, К. Кривошеєнко, Н. Курзова, О. Попандопуло, А. Попова, О. Соколовська, О. Цхаладзе та ін.; питань теорії і практики навчання – М. Богуславський, В. Василенко, Г. Веденська, О. Невмержицький, В. Свиридов, І. Слюсаренко та ін. Окремо розглядалися такі проблеми, як виховання колективу (Р. Позинкевич), самовиховання (Н. Василенко), гуманістична спрямованість педагогічної системи павлівського педагога (Г. Файзулліна), порівняльний аналіз поглядів на ідейно-моральне виховання В. Сухомлинського та А. Макаренка (В. Лоскутов). У наукових рефлексіях розглянуто і питання навчання й виховання дітей різних вікових категорій у педагогічному доробку В. Сухомлинського: дітей дошкільного віку (Г. Сухорукова), молодшого шкільного віку (Н. Базилевич, Т. Будняк), учнів середньої та старшої школи (Т. Когачевська та ін.).

Встановлено, що педагогічна спадщина В. Сухомлинського впродовж другого етапу (1991–2000 рр.) була об'єктом наукових розвідок учених різних країн, зокрема докторських дисертацій – А. Кокеріль (Австралія, 1994) М. Манукян (Єреван, 1995), М. Мухін (Москва, 1995). У цей період здійснюються наукові дослідження за такими напрямками розкриття змісту його творчості: педагогічна майстерність учителів (А. Луцюк), управлінська діяльність (І. Буєва), проблеми патріотичного виховання підлітків (В. Кіндрат), виховання моральних цінностей молодших школярів (А. Семез), проблема розвитку пізнавального інтересу молодших школярів (М. Дубінка), ідеї розвивального навчання молодших школярів (Н. Безлюдна), лінгводидактична спадщина (Л. Мамчур), формування творчої особистості молодшого школяра (Г. Бондаренко), проблема взаємин між особою і колективом

(Г. Калмиков), виховання школярів засобами слова (Г. Ткаченко) та ін. Важливим теоретичним здобутком цього періоду є підготовка низки монографій Б. Кваші, М. Мухіна, Л. Попова, К. Юр'єва.

З 2001 р. і до сьогодні у сухомлиністиці за формою написання досліджень виокремлено: *монографії* (М. Антонєць, А. Богуш, Г. Калмиков, В. Кіндрат, В. Кузьменко, В. Ликов, А. Луцюк, В. Риндак, О. Савченко, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинська, О. Філоненко та ін.); *дисертаційні дослідження*: докторська дисертація Н. Басиладзе (Тбілісі, 2006); кандидатські дисертації, серед яких переважна більшість із проблем виховання (А. Аллагулов, Г. Бучківська, Г. Биушкин, Т. Кочубей, В. Кравцов, І. Наливайко, С. Світельська-Дірко, І. Старцева, Н. Тарапака, О. Тимофєєва, Т. Челпаченко), навчання (Л. Ткачук, Ю. Новгородська), дисертації компаративного змісту: В. Сухомлинський і С. Френе (І. Суржикова), В. Сухомлинський і Я. Корчак (В. Кушнір). Дисертації, присвячені проблемам використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського при вивченні української літератури (В. Волошина, Л. Пархета); педагогічна система В. Сухомлинського в оцінці вітчизняних учених розглядається О. Сараєвою; українознавчий вимір педагогіки В. Сухомлинського аналізує О. Санівський; творчому використанню спадщини В. Сухомлинського в КНР присвячено дослідження Лі Цзихуа; *статті*, у яких розкрито творчу діяльність та педагогічний доробок В. Сухомлинського (М. Антонєць, Л. Березівська, І. Бех, А. Богуш, М. Богуславський, Л. Бондар, Н. Дічек, Н. Калініченко, В. Кузь, Н. Побірченко, В. Риндак, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.). На цьому етапі опубліковано *навчальні посібники та методичні рекомендації* з використання педагогічного досвіду В. Сухомлинського (О. Білюк, В. Будак, Н. Калініченко, Т. Медведєва, М. Михайлова, О. Савченко, Л. Соколовська, О. Сараєва, Т. Поніманська, О. Пехота, А. Постельняк, В. Риндак, В. Сипченко, Н. Тарапака, В. Федяєва та ін.).

У ході історіографічного дослідження встановлено, що педагогічна концепція В. Сухомлинського сформувалася на основі власного педагогічного досвіду, а також була зумовлена змінами в суспільно-політичному, ідеологічному житті. Педагогічна концепція видатного педагога ґрунтується на антропологічному фундаменті й протиставляє технократичному суспільству гуманістичну орієнтацію, що оголошує Людину найвищою цінністю на Землі. Її предметом виступає людина у всій цілісності вияву свого фізичного і духовного життя.

У п'ятому розділі – **«Історико-педагогічні рефлексії вітчизняних учених про педагогічні пошуки педагогів-новаторів Кіровоградщини (50–70-ті рр. ХХ століття)»** – схарактеризовано розвідки вітчизняних дослідників щодо регіональних особливостей розвитку освіти та новаторських педагогічних пошуків освітніх діячів Кіровоградщини – І. Ткаченка (концепція трудового виховання), О. Хмури (інноваційна технологія навчання), А. Резніка (педагогіка співробітництва), М. Кодака (дидактично-виховні ідеї), С. Максютіна (ідея всебічного гармонійного виховання дітей у школі продовженого дня).

У розвитку досліджень творчої діяльності педагогів-новаторів Кіровоградщини виокремлено два періоди: радянський (1948–1990) та пострадянський (90-ті рр. ХХ ст. – до сьогодні). Джерельну базу першого періоду становлять праці самих педагогів та перші книги і публікації в періодичних

виданнях, у яких здійснено аналіз генези освіти й педагогічної думки в регіоні. З'ясовано, що метою звернення більшості дослідників до вивчення різних аспектів новаторського педагогічного досвіду був пошук раціональних підходів для вирішення поставлених державою завдань. Другий період характеризується актуалізацією творчих ідей педагогів, що свідчить про якісні зрушення у вивченні персоналій, збільшенням кількості ґрунтовних досліджень, у яких усебічно висвітлюються різні аспекти їхньої педагогічної діяльності. Аналіз сучасних історико-педагогічних рефлексій дає підстави стверджувати, що освітньо-педагогічна діяльність О. Хмури, А. Рєзніка, М. Кодака, С. Максютіна та ін. комплексно і системно не вивчалась і до цього часу не була предметом окремого дослідження.

Встановлено, що з-поміж усіх постатей цього періоду найбільша кількість історико-педагогічних рефлексій присвячена новаторському педагогічному досвіду І. Ткаченка. Система роботи педагога та діяльність керованої ним Богданівської школи Знам'янського району привернули велику увагу педагогічної громадськості. У публікаціях радянського часу О. Володіна, П. Зеленгура, А. Розенберга, С. Шиповського та ін. аналізувалися його здобутки, високо оцінювалися досягнення в організації ефективної трудової підготовки.

Виявлено, що в сучасних працях (монографіях, дисертаціях, навчальних посібниках, статтях) Я. Берегового, Л. Березівської, А. Бика, А. Іванка, Г. Іванюк, Н. Калініченко, А. Кендюхової, В. Корецької, Н. Котелянець, В. Кузя, Г. Левченка, В. Мадзігона, Г. Перебийніса, А. Постельняк, Н. Слюсаренко, О. Філоненко, Б. Хижняка та ін. проаналізовано становлення І. Ткаченка як педагога і науковця в конкретних історичних умовах, здійснено періодизацію його діяльності. Досліджено окремі аспекти педагогічної системи І. Ткаченка, органічними складниками якої є організація навчально-виховного процесу, зокрема трудове навчання і виховання дітей і молоді, розробка ним актуальних проблем функціонування та перспектив розвитку сільської школи (поєднання навчання з продуктивною працею, організаційно-методичне вдосконалення форм трудового навчання і виховання, діяльність учнівських виробничих бригад, табору праці й відпочинку, учнівського наукового товариства тощо); вплив педагогічної спадщини В. Сухомлинського на становлення системи трудового виховання в Богданівській середній школі; досвід управлінської діяльності І. Ткаченка (гуманізація внутрішньошкільного контролю, демократизація управління шляхом активізації діяльності колегіальних органів, створення науково обґрунтованої системи шкільного планування; моделювання чітких організаційних систем; створення оптимальної динаміки системи науково-методичної роботи; керівництво обласною школою з проблем управлінської майстерності тощо). Окремо розглядалися такі аспекти педагогічної спадщини І. Ткаченка, як розвиток інтеграційних процесів та їх реалізація в практиці роботи Богданівської школи (А. Кендюхова), естетичне виховання школярів (Н. Тарапака), профільне навчання (Б. Набока), система шкільно-сімейного виховання (В. Дереш).

З'ясовано, що з'являються і поширюються нові підходи до досліджень, насамперед, у контексті компаративістики: порівняльний аналіз педагогічних систем В. Сухомлинського та І. Ткаченка (А. Іванко, Н. Калініченко, О. Філоненко та ін.), І. Ткаченка та О. Хмури (А. Іванко, В. Корецька). Малодослідженими аспектами

педагогічної системи І. Ткаченка залишаються питання морального, естетичного, фізичного виховання учнів.

У ході вивчення історико-педагогічних рефлексій вітчизняних дослідників встановлено, що за життя О. Хмури в періодичних виданнях з'являлися публікації, у яких визначено внесок педагога-новатора в практичне розв'язання проблеми удосконалення процесу навчання, одним із напрямів якого була лекційно-практична система (Л. Терлецький, Б. Раковер, М. Саух, Л. Фока та ін.).

Виявлено, що на сучасному етапі у працях Т. Гришиної, А. Іванка, В. Корецької, О. Філоненко, Б. Хижняка та ін. аналізується зміст теоретичної та методичної спадщини вченого, його практична діяльність, досліджується новаторський педагогічний досвід О. Хмури. Цінним є те, що вчені, розкриваючи суть розробленої педагогом-новатором лекційно-практичної системи як інноваційної форми організації навчання, окреслили шляхи подальшого розвитку авторської технології О. Хмури в сучасних умовах: створення ефективної системи розумового виховання, активізації пізнавальної діяльності школярів, диференціація навчання, впровадження інноваційних технологій навчання і виховання тощо.

Розгляд різноманітних матеріалів про освітню діяльність директора Гайворонської школи Гайворонського району А. Резніка засвідчив, що ґрунтовне вивчення його життєвого і творчого шляху, оцінка новаторського педагогічного досвіду здійснена на сучасному етапі в роботах К. Дзярчук, Н. Калініченко, І. Мудрого, В. Поліщук, Г. Перебийніса, А. Постельняк, О. Філоненко, О. Чабан та ін. Основна мета звернення українських дослідників до педагогічної спадщини А. Резніка полягала в системному розгляді творчого доробку педагога; розбудові моделі школи по формуванню творчої особистості; досягненні внеску педагога-новатора у творчу реалізацію педагогічних ідей В. Сухомлинського; вироблення практичних рекомендацій щодо творчого впровадження основних ідей А. Резніка в сучасному освітньому середовищі. Підкреслюючи сучасність ідей педагога щодо формування творчої особистості школяра, дослідники акцентують увагу на виникненні та подальшому розвитку таких практико-орієнтованих напрямів, як особистісно-орієнтоване виховання, виховання активної життєвої позиції громадянина, педагогіка співробітництва (побудова педагогічного процесу на суб'єкт-суб'єктній взаємодії, на діалозі, співтворчості), організації самоосвітньої роботи вчителів і учнів та ін.

Встановлено, що в історико-педагогічних рефлексіях сучасних вітчизняних учених Н. Калініченко, Г. Перебийніса, В. Перевернихати, О. Філоненко, Б. Хижняка, М. Шевченка та ін. висвітлено різні аспекти педагогічної спадщини директора Деріївської школи та Павлиської середньої школи ім. В. Сухомлинського Онуфріївського району М. Кодака: підходи і принципи навчального процесу в сільській школі, напрями створення ефективної системи шкільного навчання в поєднанні з трудовим вихованням дітей, співробітництво школи, сім'ї і громадських організацій, роль керівника в житті колективу, внесок М. Кодака в популяризацію та практичне впровадження ідей В. Сухомлинського. З'ясовано, що українські дослідники зосереджують увагу не тільки на теоретичних положеннях педагогічної спадщини М. Кодака, а й їхньому подальшому впровадженню в сучасну освітню практику.

З'ясовано, що новаторський внесок директора Созонівської школи Кіровоградського району С. Максютіна у вирішення проблеми організації перших в Україні груп подовженого дня аналізується в працях радянського періоду А. Бондаря, Б. Кобзаря, Г. Перебийніса та ін. Сучасний період, особливо середина 90-х рр. ХХ ст., характеризується появою досліджень різних аспектів творчої спадщини С. Максютіна. Фонд літератури про його педагогічну діяльність склали роботи А. Іванка, Н. Калініченко, Г. Перебийніса, А. Саржевського, О. Філоненко та ін., у яких висвітлено окремі напрями суспільно-педагогічної діяльності педагога: досвід організації навчальної роботи в групах продовженого дня; ефективна система батьківського всеобучу; внесок С. Максютіна у творчу трансформацію педагогічних ідей В. Сухомлинського в практиці роботи Созонівської школи. Дослідники акцентують увагу на оптимальній моделі самопідготовки в школі, диференціації та індивідуалізації домашніх завдань, навчанні учнів раціональним прийомом пізнавальної діяльності, стимулюванні самоосвітньої роботи школярів, вихованні в них інтересу до знань. Високо оцінюють діяльність педагога-новатора як управлінця.

Доведено, що наукові пошуки кіровоградських учених А. Бика, Т. Гришиної, А. Іванка, Н. Калініченко, В. Корецької, І. Мудрого, Г. Перебийніса, А. Постельняк, О. Філоненко, Б. Хижняка та ін. у галузі висвітлення творчої спадщини педагогів-новаторів регіону є вагомими й стратегічно важливими для формування дослідницької парадигми вивчення творчості відомих земляків. Автори публікацій здійснили спробу проаналізувати окремі аспекти творчого доробку педагогів та дати об'єктивну оцінку їхній педагогічній діяльності, досягнути внесок І. Ткаченка, О. Хмури, А. Рєзніка, М. Кодака, С. Максютіна та ін. у вітчизняну педагогічну науку. Водночас проаналізовані у процесі дослідження праці, у яких подана оцінка новаторського досвіду педагогів Кіровоградщини, дають підстави для висновку про те, що, їхня педагогічна спадщина, сторінки життя й творчості ще потребують належного осмислення, комплексних узагальнювальних досліджень.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні на підставі узагальнення результатів історіографічного пошуку, аналізу широкої джерельної бази здійснено цілісний системний аналіз історико-педагогічних рефлексій розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) другої половини ХІХ–ХХ ст. Результати проведеного дослідження, реалізовані мета і завдання надали підстави сформулювати такі висновки, що мають теоретичне і практичне значення:

1. Обґрунтовано теоретико-методологічні основи дослідження. Встановлено, що освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) другої половини ХІХ–ХХ ст. в історико-педагогічних рефлексіях українських дослідників як окрема історико-педагогічна проблема не досліджувалась. У її розв'язанні застосовано філософські знання (що забезпечили розгляд історико-педагогічних рефлексій українських дослідників історії освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) у просторі діалектичних законів та закономірностей, взаємозалежності та взаємовпливів явищ об'єктивної дійсності); загальнонаукові методологічні підходи (системний, культурологічний, герменевтичний, історіографічний); конкретно-наукові підходи

(парадигмальний, персоналістично-біографічний); принципи (історизму, єдності історичного й логічного, об'єктивності, усебічності й цілісності вивчення історико-педагогічних процесів і явищ); методи (загальнонаукові та історико-педагогічні).

Згідно з концепцією дослідження та структурним аналізом ключових термінів запропоновано визначення поняття «освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини)» як частина історії вітчизняної освіти, яка вирізнялася своєрідними культурними та освітянськими традиціями, що зумовили формування педагогічної самобутності, яка виявилася в специфічності окремих навчальних закладів у різні періоди вітчизняної історії, у просвітницькій роботі діячів освіти та культури, оригінальності педагогічних пошуків, створенні новаторських освітньо-виховних систем.

Під рефлексією історико-педагогічного процесу розуміємо наукові пошуки вчених, що беруть участь у процесах пізнання педагогічних реалій минулого (через вивчення, трансляцію текстів та їх критику). З'ясування наукових рефлексій вітчизняних дослідників щодо розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) окреслює історіографічне поле для вивчення праць, присвячених проблемам навчально-виховної діяльності різних типів навчальних установ, професійній освіті, зокрема педагогічній, професійно-технічній, комерційній, військовій, мистецькій, громадсько-педагогічній ініціативі в регіональному вимірі.

Узагальнено різні підходи до систематизації та класифікації різного роду матеріалів із проблеми розвитку освіти Кіровоградщини (Єлисаветградщини) другої половини XIX–XX ст. в історико-педагогічних рефлексіях українських дослідників. Основу джерельної бази нашого дослідження склали письмові джерела, які диференційовано за такими групами: за методологією вивчення освітніх явищ і процесів минулого (історичні, історико-педагогічні праці); за змістом (наукові дослідження (монографії, дисертації); узагальнювальні праці; статті й матеріали конференцій; популяризаторські праці (публіцистика, науково-популярні видання), довідкові (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо), джерела особистого походження (автобіографії педагогів, спогади, мемуари, листи, особові архівні фонди тощо).

Проаналізовані в дисертаційному дослідженні праці систематизувались за трьома основними підходами: хронологічному, проблемно-тематичному персоналізованому.

У розвитку наукових рефлексій історії освіти та педагогічної думки досліджуваного регіону виокремлено три основні періоди: перший – дореволюційний (друга половина XIX – 1917 р.); другий – радянський (1919–1991 рр.); третій – сучасний (з 1991 р. – до нашого часу). Кожний з періодів має відмінності в наукових підходах до історико-педагогічного дискурсу, у змісті та напрямках досліджень різних аспектів розвитку освіти і педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині), які зумовлені соціально-економічними й політичними реаліями тих часів, різними освітніми парадигмами, коли здійснювалися ці дослідження.

2. Схарактеризовано соціокультурні умови розвитку краю. З'ясовано, що з другої половини XIX ст., переважно завдяки приватній та громадській ініціативі, розпочалося розширення мережі початкових і середніх навчальних закладів у

регіоні, які стали осередками життя і діяльності педагогічної інтелігенції. У цей період у регіоні функціонує низка навчальних закладів, які відрізнялися від інших навчальних закладів Російської імперії новаторськими підходами до організації навчально-виховного процесу, з-поміж них: Єлисаветградська жіноча гімназія (заснована у 1860 р.), при якій у 1881 р. відкрито восьмий додатковий педагогічний клас, Єлисаветградська чоловіча гімназія (1879 р.), яка вирізнялась високим рівнем організації навчально-виховного процесу, Єлисаветградське земське реальне училище – одне з перших навчальних закладів такого типу в Російській імперії і перше в Україні (1870 р.), Єлисаветградське безкоштовне ремісничо-грамотне училище (1867 р.) (єдиний заклад такого типу в Російській імперії), яке порівняно з іншими початковими училищами було набагато кращим у навчальному та інших аспектах, а ремісничі відділення робили його взагалі винятковим серед тогочасних міських чи урядових повітових шкіл, Єлисаветградське кавалерійське юнкерське училище (1865 р.) (одне з двох в усій Російській імперії), військова прогімназія (1869 р.) (єдина на території України).

Виявлено, що на початку ХХ ст. через об'єктивні причини державні навчально-виховні заклади мали обмежені можливості для здійснення нововведень. Значно більший інноваційний потенціал мали навчально-виховні заклади, засновники яких намагалися побудувати педагогічний процес на гуманістичних засадах, підвищити його ефективність через привнесення змін у зміст, методи і форми навчання і виховання. На території Єлисаветградщини це насамперед такі приватні освітні осередки: Єлисаветградське громадське комерційне училище, засноване у 1908 р. В. Харцієвим, приватне училище О. Єфімовської (1902 р.) та ін. Значну роль у розвитку музичної і хорової культури в місті відіграла музична школа Г. Нейгауза (1899).

Освіта на Єлисаветградщині у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. збагачувалася надбаннями та творчою працею громадських діячів, просвітителів, педагогів – В. Ястребова, М. Федоровського, М. Завадського, В. Харцієва, П. Рябкова, Н. Бракер, А. Макаренка та ін. Педагоги-просвітителі, переважно на благодійних засадах, здійснювали масштабну просвітницьку, педагогічну та освітню роботу.

Встановлено, що в 50–70-ті рр. ХХ ст. відомими на всю країну стали новаторські підходи до навчально-виховного процесу в регіоні – випереджувальний перехід від 7-річної до 8-річної освіти; запровадження шкіл подовженого дня на 2 роки раніше, ніж в інших регіонах СРСР; реалізація політехнічного компоненту в освіті, створення учнівських виробничих бригад і таборів праці й відпочинку; нові форми трудових об'єднань учнів – міні-господарств; першість у заснуванні міжшкільних майстерень та міжшкільних навчально-виробничих комбінатів; навчання дітей 6-річного віку та дошкільне виховання; перехід на модернізований зміст освіти; експериментальні підходи до розробки наукових основ диференціації навчання в старших класах (О. Хмура), а пізніше й у початкових (С. Логачевська).

Цей період ознаменувався активним розвитком педагогічної думки регіону. Так, ідеал продуктивного гуманістичного виховання успішно реалізовував В. Сухомлинський. Поруч із видатним педагогом на Кіровоградщині сформувалася група теоретично підготовлених, ініціативних педагогів, керівників шкіл, які через

систематичні пошуки, експериментальні дослідження згуртували колективи педагогів-одномумців, досягли стабільних результатів у навчанні й вихованні учнівської молоді (І. Ткаченко, М. Кодак, П. Козуль, С. Максютін, Ф. Оксанич, А. Резнік, О. Хмура та ін.).

3. Виявлено особливості формування наукових знань про розвиток освіти регіону. З'ясовано, що джерела дореволюційного періоду (друга половина XIX – 1917 р.) характеризуються великою кількістю фактичної інформації, об'єктивним поглядом на досліджувану проблему. У цей час переважали праці, у яких подавався огляд і загальний аналіз існуючої системи освіти в регіоні. Джерела створювалися безпосередніми учасниками подій і мали пряме відношення до освіти загалом і до професійної, зокрема. Вони повноцінно висвітлювали процеси, що відбувалися в освітньому просторі, проте дійшли до нашого часу в обмеженій кількості. Це переважно праці, які несуть у собі відбиток того часу і є більш інформативними, ніж аналітичними. До джерел цього періоду належать збірники законів, постанов і розпоряджень, положення про навчальні заклади та інструкції, правила вступу до них, щорічні звіти народної освіти в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії.

Огляд дореволюційної історіографії дає можливість констатувати, що, незважаючи на недостатню кількість робіт, які б розкривали еволюцію освіти загалом та професійної, зокрема, в Херсонській губернії, у тому числі й Єлисаветградському повіті, у цей період була створена вихідна фактологічна та статистична база для подальшої розробки загальнопедагогічних засад функціонування професійних навчальних закладів Єлисаветградщини в окреслений період. Дореволюційні праці значно збагатили уявлення про сутність та сенс професійної освіти в регіоні, її стан, потреби й перспективи.

Встановлено, що у другий період (1919–1991 рр.) – у радянській історіографії проблема виникнення та розвитку професійних навчальних закладів практично не розглядалася до середини 50-х рр. XX ст. У цей час фактично не з'явилося спеціальних історико-педагогічних досліджень про розвиток освіти на Кіровоградщині загалом і професійної, зокрема.

З 90-х рр. XX ст. значно зріс інтерес науковців як до системи професійної освіти, так і до краєзнавчих аспектів історії освіти, особливостей розвитку окремих навчальних закладів на території Кіровоградщини (Єлисаветградщини). Науковці більш об'єктивно оцінюють здобутки у сфері професійної освіти (комерційної, військової, педагогічної, професійно-технічної, мистецької тощо) у регіоні, що пов'язано з відкритістю архівів і доступністю нових джерел.

У результаті наукового пошуку встановлено, що історія професійної освіти в регіоні була предметом вивчення педагогів, істориків, краєзнавців, які представляли досить широкий спектр історико-педагогічних знань, а тому знайшла певне відображення в історико-педагогічних рефлексіях. Матеріали проведеного дослідження демонструють системне уявлення про рівень знань з історії розвитку професійної освіти в окреслених хронологічних і територіальних межах.

З'ясовано, що на території Кіровоградщини (Єлисаветградщини) педагогічна освіта розвивалася досить активно в якісному і в кількісному відношеннях. Історико-педагогічний огляд зародження та становлення педагогічної освіти в краї,

опис основних етапів її розвитку представлено в різновидових публікаціях. Однією з особливостей цього сектора освіти була різноманітність типів навчальних закладів із підготовки вчителів.

Виявлено, що період з 1991 р. – до нашого часу можна назвати найбільш продуктивним з огляду на кількість наукових розвідок з історії розвитку педагогічної освіти регіону. У різновидових публікаціях сучасних учених розкрито специфіку становлення та розвитку педагогічної освіти в регіональному та спеціально-професійному контекстах; подано широкий краєзнавчий матеріал; узагальнено статистичні та архівні матеріали щодо розвитку педагогічної освіти на різних етапах її становлення, а це є підставою для висновку, що сучасні дослідники зробили вагомий внесок у вивчення трансформацій педагогічної освіти.

З'ясовано, що лише наприкінці ХХ ст. з'являються узагальнювальні праці, у яких цілеспрямовано і системно аналізується історія професійно-технічної освіти Кіровоградщини (Єлисаветградщині), дається їй об'єктивна оцінка, виявляються тенденції її вдосконалення та позитивно оцінюється її розвиток у регіоні, водночас у роботах відсутній об'єктивний аналіз негативних тенденцій у розвитку професійно-технічної освіти, зокрема реорганізація та закриття навчальних закладів відповідного спрямування та ін.

Аналіз історико-педагогічних, мистецтвознавчих, історичних рефлексій дозволив установити, що найбільш ґрунтовно в них розглянуто розвиток мистецької освіти в регіоні в другій половині ХІХ – у першій третині ХХ ст. Роботи дослідників насамперед орієнтовані на вивчення специфіки формування, функціонування та забезпечення професійних навчальних закладів мистецького спрямування у конкретні періоди та внеску провідних митців та педагогів у розвиток мистецької освіти. Проте цілісна історія розвитку мистецької освіти, зокрема музична і художня, в окреслених хронологічних межах ще належно не висвітлена в історіографії та потребує подальших наукових розвідок.

4. Проаналізовано наукові розвідки у вивченні персоналій, що репрезентували педагогічну думку регіону. Історіографічний аналіз свідчить, що у другій половині ХІХ – у 20–30 рр. ХХ ст. відбувався процес формування історико-педагогічної думки регіону. Аналітичні дослідження зосереджені на вивченні постатей В. Ястребова, М. Федоровського, М. Завадського, В. Харцієва, П. Рябкова, Н. Бракер, А. Макаренка. Виявлено, що в історико-педагогічних рефлексіях учених насамперед зацентровано увагу на науковій діяльності В. Ястребова, але залишається малорозробленим питання його педагогічної діяльності. Більш повно в наукових розвідках розкрито роль М. Завадського та М. Федоровського в розбудові навчально-виховних закладів і системи народної освіти на Єлисаветградщині. Недостатньо вивченими залишились питання громадсько-просвітницької діяльності Н. Бракер, П. Рябкова, діяльності А. Макаренка в Долинському двокласному залізничному училищі. Нечисленні історико-педагогічні рефлексії містять фрагментарний або поверхневий аналіз лише деяких аспектів їхньої педагогічної діяльності. Через відсутність комплексного узагальнювального матеріалу з громадсько-просвітницької та педагогічної діяльності Н. Бракер, П. Рябкова першочергового значення набувають архівні матеріали та праці самих учених.

Встановлено, що, починаючи з 90-х рр. ХХ ст., спадщина В. Харцієва стає об'єктом популяризації і теоретичного осмислення. Особливий інтерес у вивченні постаті вченого становлять праці сучасних науковців, побудовані на аналізі його педагогічного доробку та містять вагомий фактологічний матеріал і теоретичні рефлексії щодо педагогічної спадщини В. Харцієва.

Помітну роль в актуалізації проблеми дослідження педагогічних персоналій регіону відіграли краєзнавці В. Босько, О. Трибуцька, О. Чуднов, С. Янчуков. Поруч із використанням архівної інформації, краєзнавці стали звертатися до неофіційних документів – листів, щоденників, нотаток. Поступ у вивченні педагогічних персоналій означеного періоду відображає поява дисертаційних робіт О. Гур'янової, А. Кави, Т. Печериці, В. Постолатія, О. Притюпи, І. Чернишенко та ін. і монографічних досліджень І. Добрянського та В. Постолатія, Т. Печериці, О. Філоненко та ін., у яких представлено цілісну систему наукових поглядів освітніх діячів, що є важливим унеском у розвиток української педагогічної науки.

5. Розкрито етапи вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського. З'ясовано, що ця проблема широко представлена в науковому дискурсі. Значущість педагогічного доробку видатного педагога та різновекторність напрямів його вивчення викликали у сучасній історико-педагогічній науці потребу виокремлення цілої наукової галузі – «сухомлиністики», яка представлена різними науковими школами.

Виявлено тенденцію нерівномірності вивчення спадщини видатного педагога на різних етапах. Основною метою звернення науковців першого етапу (1948–1990 рр.) до творчого доробку В. Сухомлинського було прагнення знайти практичні рекомендації щодо розв'язання освітніх завдань, поставлених державою. Увага дослідників зосереджувалася на таких проблемах: постать В. Сухомлинського як педагога-новатора; досвід педагога-практика у розв'язанні навчально-виховних проблем; етико-моральний контекст поглядів вченого; діяльність Павлиської школи. На другому етапі розвитку сухомлиністики (1991–2000 рр.) не лише розширюється джерельна база і тематика досліджень, а й здійснюються наміри оцінити доробок педагога з нових позицій на засадах національної освіти і науки. На сучасному етапі (2001 р. – по сьогодні) з'явилася велика кількість досліджень різних аспектів творчої спадщини В. Сухомлинського, зокрема, педагогічна, філософська, етична, а також компаративні дослідження та ін. Ці роботи вирізняються новими методологічними підходами, об'єктивними оцінками. Розгляд творчої діяльності В. Сухомлинського в діяхронії приводить сучасну педагогічну науку до розуміння всієї глибини значення науково-педагогічної спадщини видатного педагога, яка містить теоретичні та прагматично-педагогічні аспекти.

Встановлено, що педагогічний доробок видатного педагога постійно перебуває в полі зору вітчизняних та зарубіжних дослідників. Теоретичний аналіз історико-педагогічних рефлексій творчості В. Сухомлинського засвідчує, що В. Сухомлинському вдалося в межах радянської парадигми освіти обґрунтувати та реалізувати на практиці гуманістичну та демократичну за своєю суттю педагогічну концепцію, яка мала випереджувальний характер щодо суспільного розвитку.

6. Узагальнено праці вітчизняних учених щодо регіональних особливостей розвитку освіти та педагогічних пошуків педагогів-новаторів Кіровоградщини

50–70-х рр. ХХ ст. Проаналізовано наукові розвідки з дослідження творчої спадщини І. Ткаченка, О. Хмури, А. Резніка, М. Кодака, С. Максютіна – педагогів-новаторів, чії ідеї та здобутки є значним доробком в історії педагогіки.

Встановлено, що найбільша кількість історико-педагогічних рефлексій українських дослідників присвячена науково-педагогічній спадщині І. Ткаченка. Різні аспекти освітньої діяльності педагога-новатора та досвід роботи Богданівської середньої школи висвітлюються в періодичних виданнях радянського періоду. У доробку сучасних дослідників акцентується увага на педагогічних пошуках І. Ткаченка у вирішенні проблем, пов'язаних з організацією ефективної трудової підготовки школярів та демократизації і гуманізації управління школою. Виявлено, що останнім часом з'являються публікації порівняльного спрямування: В. Сухомлинський та І. Ткаченко, І. Ткаченко та О. Хмура, що сприяє якісному розширенню тематики наукових пошуків.

З'ясовано, що менш дослідженою є педагогічна спадщина О. Хмури, А. Резніка, М. Кодака, С. Максютіна.

Публікаціям дослідників радянського часу властива наукова полеміка про ефективність нової форми організації навчального процесу (лекційно-практичної), започаткованої О. Хмурою. Інтерес до вивчення творчої діяльності педагога-новатора посилюється на сучасному етапі. У працях цього періоду розкривається вагомість унеску О. Хмури в розробку цілісної авторської технології особистісно-діяльнісного спрямування, дається об'єктивна, якісно нова характеристика з позиції сучасності.

Різні аспекти педагогічної спадщини А. Резніка розглянуто у рефлексіях сучасних учених, освітніх та громадських діячів, провідних педагогів та методистів регіону: проблеми розвитку пізнавальної активності учнів; диференціація навчального процесу; розвиток самоосвітньої роботи вчителів і учнів; особистісно-орієнтоване навчання і виховання; досвід управлінської діяльності педагога-новатора; внесок А. Резніка у творчу реалізацію педагогічних ідей В. Сухомлинського.

Висвітлено розвідки сучасних дослідників, у яких проаналізовано життєвий шлях та педагогічну діяльність М. Кодака, схарактеризовано досвід формування педагогічного і дитячого колективів, висвітлено окремі погляди педагога на проблему виховання та навчання дітей, представлено його активну діяльність на педагогічній ниві як популяризатора спадщини В. Сухомлинського та здійснено спробу об'єктивно охарактеризувати весь спектр педагогічного пошуку вченого, визначити глибину, актуальність та значущість його ідей.

Виявлено, що творча діяльність С. Максютіна в сучасній історико-педагогічній науці є маловивченою. У дослідженнях кінця ХХ – початку ХХІ ст. частково схарактеризовано досвід педагога-практика як організатора роботи педагогічного колективу Созонівської школи, організатора перших в Україні груп продовженого дня, досвід ефективної організації позакласної і позашкільної роботи в школі, системи родинно-шкільного виховання.

Проаналізовані у процесі дослідження історико-педагогічні рефлексії з оцінки творчого доробку О. Хмури, А. Резніка, М. Кодака, С. Максютіна засвідчують відсутність комплексних і ґрунтовних досліджень їхніх педагогічних поглядів.

Подальшого вивчення та пропагування потребують педагогічні погляди П. Козуля, С. Логачевської, Ф. Оксанича, Г. Перебийніса та ін.

Здійснений у дисертації цілісний і системний історіографічний аналіз становлення та розвитку освіти Кіровоградщини репрезентує можливість не лише подальшого вивчення означеного соціально-педагогічного явища, а й практичного втілення позитивного історико-педагогічного досвіду в реалії вітчизняної системи освіти на сучасному етапі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. На нашу думку, подальшого вивчення потребують питання історії початкової, середньої, вищої освіти, теорія і практика виховання, у перспективі вченим доцільно створити ширший, багатший і змістовніший історіографічний сюжет про творчу діяльність та педагогічні здобутки громадських діячів та педагогів-просвітників у регіоні, які можуть стати предметом спеціального історіографічного аналізу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Філоненко О. В. Педагогічна думка на Єлисаветградщині в першій третині ХХ століття. *Нариси з історії педагогічної думки (перша третина ХХ ст.)*: кол. моногр. / за ред. О. С. Радул. Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2015. С. 279–310.

2. Філоненко О. В. Освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) в наукових рефлексіях українських учених (друга половина ХІХ–ХХ століття): монографія. Харків: Мачулин, 2017. 412 с.

3. Філоненко О. В. В. О. Сухомлинський – провідник гуманної педагогіки: віктимна історіографія. *Провідники в освіті. Від ідей до вічності*: кол. моногр. / за заг. ред. І. Богданова. Київ: Освіта України, 2017. С. 324–343.

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

4. Філоненко О. В. Особистість вчителя у творчій спадщині В. О. Сухомлинського. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. Вип. 52. (Ч. 1). С. 248–250.

5. Філоненко О. В. І. Г. Ткаченко про роль трудових традицій у формуванні всебічно гармонійно розвиненої особистості. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. Вип. 54. С. 170–174.

6. Філоненко О. В. І. Г. Ткаченко про систему педагогічних вимог до організації трудового виховання учнів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. Вип. 58. С. 275–281.

7. Філоненко О. В. Трудове виховання та політехнічна освіта в школах України (1917–1974). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. Вип. 63. С. 210–215.

8. Філоненко О. В. Вплив педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського на становлення системи трудового виховання в Богданівській середній школі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. Вип. 71. С. 292–298.

9. Філоненко О. В. Роль позакласної роботи в системі трудового виховання І. Г. Ткаченка. *Рідна школа*. Київ, 2007. № 4. С. 64–68.
10. Філоненко О. В. Погляди В. О. Сухомлинського на виховну роль праці. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. Вип. 78 (1). С. 119–124.
11. Філоненко О. В. Роль і місце дослідної роботи в системі трудового виховання І. Г. Ткаченка. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. Вип. 74. С. 318–325.
12. Філоненко О. В. Учнівська виробнича бригада як складова системи трудового виховання І. Г. Ткаченка. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. Вип. 74. С. 167–170.
13. Філоненко О. В. Розвиток освіти в Україні в 20-х рр. ХХ ст. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Вип. 83. С. 213–217.
14. Філоненко О. В. Становлення і розвиток вищої педагогічної освіти в Україні у першій половині ХХ ст. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. Одеса, 2009. № 6. С. 24–32.
15. Філоненко О. В. Тенденції розвитку освіти в центральному регіоні України в умовах докорінних соціальних і культурних перетворень (20-х рр. ХХ ст.). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Вип. 87. С. 180–185.
16. Філоненко О. В. Організація навчально-виховного процесу в приватних навчальних закладах у центральному регіоні України в імперську добу (з кінця ХІХ – початку ХХ століття). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 91. С. 240–244.
17. Філоненко О. В. Розвиток шкільної освіти в центральному регіоні України в імперську добу (з кінця ХІХ століття до 1917 року). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 88. С. 251–256.
18. Філоненко О. В. Диференційований підхід до організації навчально-виховного процесу в гімназіях, реальних училищах у центральному регіоні України (друга половина ХІХ – початку ХХ ст.). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 101. С. 341–352.
19. Філоненко О. В. Зміст освіти в гімназіях та реальних училищах у центральному регіоні України (кінець ХІХ – початок ХХ століття). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 97. С. 314–319.
20. Філоненко О. В. Становлення гімназійної освіти у центральному регіоні України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 93. С. 187–192.
21. Філоненко О. В. Становлення та розвиток жіночої освіти в центральному регіоні України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 99. С. 239–246.

22. Філоненко О. В. Організація освіти національних меншин у центральному регіоні України в кінці XIX – початку XX ст. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 122. С. 374–382.
23. Філоненко О. В. Саморозвиток учителя в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 123(1). С. 322–326.
24. Філоненко О. В. Микола Кодак – видатний освітній діяч Кіровоградщини. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2014. Вип. 21(314). С. 14–17.
25. Філоненко О. В. Педагогічне новаторство В. І. Харцієва в Єлисаветградському громадському комерційному училищі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 125. С. 215–219.
26. Filonenko O. V. Pedagogical innovation of I. G. Tkachenko Bogdanivska to school. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 131. С. 208–211.
27. Філоненко О. В. Ф. Ф. Оксанич – педагог, практик, керівник. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 134. С. 232–235.
28. Філоненко О. В. Громадянське виховання підлітків у контексті педагогічної спадщини А. Б. Резніка. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 135. С. 224–226.
29. Філоненко О. В. Науково-педагогічна спадщина В. М. Ястребова. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 140. С. 157–159.
30. Філоненко О. В. Павло Козуль – освітній діяч Кіровоградщини. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2015. Вип. 39 (372). С. 90–95.
31. Філоненко О. В. Павло Рябков – активний громадський діяч та просвітник Єлисаветградщини. *Історико-педагогічний альманах*. Київ: Міленіум, 2015. Вип. 2. С. 8–12.
32. Філоненко О. В. Історіографія дослідження педагогічної та просвітницької діяльності спадщини М. Р. Завадського (1848–1926). *Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. Серія: Педагогічні науки*. Полтава, 2016. Вип. 18. С. 366–371.
33. Филоненко О. В. Историография исследования педагогической и просветительской деятельности Н. Ф. Федоровского (1838–1918). *Современная наука. Актуальные проблемы теории и практики*. Москва, 2016. № 8. С. 114–117.
34. Філоненко О. В. Педагогічна думка на Єлисаветградщині в першій третині XX ст.: історіографія проблеми. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2016. Вип. 47 (100). С. 36–44.*
35. Filonenko O. V. Pedagogical concept of V. O. Sukhomlynsky in the evaluation of national and foreign scientists. *Innovative solutions in modern science*. 2016. № 9. S. 60–83.

36. Філоненко О. В. Проблема розвитку жіночої освіти на Єлисаветградщині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Pedagogy and Psychology*. 2017. V(50) Issue 111. S. 19–24.

37. Філоненко О. В. Розвиток музичної освіти на Єлисаветградщині (друга половина XIX – початок XX століття) в історико-педагогічних дослідженнях. *Рідна школа*. 2017. № 11–12. С. 53–57.

38. Filonenko O. V. Development of artistic education in Yelisavethrad region (second half of XIX – beginning of XX century) in historical and pedagogical researches. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 9. S. 60–83.

Опубліковані праці апробаційного характеру

39. Філоненко О. В. Підготовка майбутнього вчителя до науково-педагогічної творчості. *Вища школа: інтеграція і співробітництво*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 25–26 квіт. 2013 р.). Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2013. С. 134–137.

40. Філоненко О. В. Педагоги-новатори Кіровоградщини (друга половина XX ст.). *Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти*: зб. тез і анотованих матеріалів XIV Всеукр. істор.-педаг. наук.-практ. конф. (Київ, 14 лист. 2014 р.). Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2014. С. 44–45.

41. Філоненко О. В. А. Б. Рєзнік про самоосвітню діяльність учнів. *Педагогіка в системі гуманітарного знання*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 13–14 бер. 2015 р.). Одеса, 2015. С. 45–47.

42. Філоненко О. В. Інноваційна технологія навчання О. О. Хмури. *Актуальні проблеми педагогічної науки*: матеріали Восьмої Всеукр. наук.-практ. заоч. конф. (Миколаїв, 13–14 бер. 2015 р.). Миколаїв: ГО «ІОМП», 2015. С. 77–79.

43. Філоненко О. В. Василь Сухомлинський про формування духовної єдності педагога та учня. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховуємо культуру потреб особистості*: матеріали Восьмої Міжнар. наук.-практ. конф. і двадцять других Всеукр. пед. читань. (Херсон, 24–25 вер. 2015 р.). Херсон, 2015. Ч. 2. С. 151–155.

44. Філоненко О. В. Педагогічна і просвітницька діяльність Наталії Аркадіївни Бракер (1869–1933). *Зимові наукові читання*: зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 лют. 2016 р.). Київ: Центр наукових публікацій, 2016. С. 85–88.

45. Філоненко О. В. Історіографія діяльності педагогічних персоналій Єлисаветградщини (друга половина XIX – початок XX ст.). *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 29–30 квіт. 2016 р.). Дніпро: Роял Принт, 2016. Ч. 1. С. 184–186.

46. Філоненко О. В. Дослідження педагогічної спадщини В. І. Харцієва у вітчизняній історіографії. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро 29–30 черв. 2016 р.). Дніпро: Роял Принт, 2016. Ч. 1. 386. С. 82–84.

47. Філоненко О. В. Дослідження педагогічної спадщини В. М. Ястребова у вітчизняній історіографії. *Основні напрями розвитку педагогічної науки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків 21–22 жовт. 2016 р.) Харків: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 22–25.

48. Філоненко О. В. Громадське виховання підлітків у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Щоб у серці жила Батьківщина*: збірник матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. і ХХІІІ Всеукр. пед. читань. (Луцьк, 15–16 верес. 2016 р.). Луцьк: «Надстир'я», 2016. С. 276–279.

49. Filonenko O. V. Study of pedagogical heritage of I. G. Tkachenko in the national historiography. *Science and Education: materials of the XIII international research and practice conference*. (Munich – Germany, 2–3 november 2016 r.). Munich – Germany, 2016. P. 244–248.

50. Філоненко О. В. Інноваційна технологія навчання О. О. Хмури в оцінці українських учених. *Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: International Scicntiflc-Practicul Conference Proceedings*. (Кельце, Республіка Польща, 28–29 груд. 2016 р.). Kielce: Holy Cross University, 2016. S. 141–144.

51. Філоненко О. В. Дослідження педагогічної спадщини С. Г. Максютіна у вітчизняній історіографії. *Людина та соціум: сучасні проблеми взаємодії (психологічні та педагогічні аспекти)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22–23 верес. 2017 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2017. С. 96–99.

52. Філоненко О. В. Історіографія професійної освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині). *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 жовт. 2017 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології, 2017. С. 18–20.

53. Філоненко О. В. Педагогічна діяльність А. С. Макаренка в Долинській школі: історіографія питання. *Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2–3 бер. 2018 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2018. Ч. 1. С. 26–30.

*Опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дослідження*

54. Філоненко О. В. Формування позитивної мотивації до трудової діяльності в сільській школі. *Імідж сучасного педагога*. 2004. № 2–3 (41–42). С. 51–54.

55. Філоненко О. В. Особливості організації виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник інституту проблем виховання АПН України*. Київ-Кіровоград. 2008. Вип. 11. С. 409–418.

56. Філоненко О. В. Формування готовності майбутнього вчителя до науково-педагогічної творчості у процесі професійної підготовки. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. Вип. 76. С. 424–436.

57. Філоненко О. В. Трудове виховання учнів сільської школи в центральному регіоні України (на матеріалах педагогічної спадщини І. Г. Ткаченка (1919–1994): навч.-метод. посібник. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. 112 с.

58. Філоненко О. В. Професійна підготовки майбутніх учителів на Україні у 20-х рр. ХХ ст. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2009. Вип. 149. С. 83–88.

59. Філоненко О. В. Гуманістична спрямованість системи трудового виховання І. Г. Ткаченка. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 14. (Кн. 1). С. 544–554.

60. Філоненко О. В. Арон Рєзнік – освітній діяч Кіровоградщини. *Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України*. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2015. Вип. 4. С. 154–158.

АНОТАЦІЇ

Філоненко О. В. Освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) другої половини XIX–XX століття в історико-педагогічних рефлексіях українських дослідників. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук (доктора наук) зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Кропивницький, 2018.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано новий підхід до вирішення важливої й актуальної проблеми, що полягає в комплексному і всебічному висвітленні історико-педагогічних рефлексій розвитку освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) другої половини XIX–XX ст.

У її розв'язанні застосовано філософські знання (що забезпечили розгляд історико-педагогічних рефлексій українських дослідників історії освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) у просторі діалектичних законів та закономірностей, взаємозалежності та взаємовпливів явищ об'єктивної дійсності); загальнонаукові методологічні підходи (системний, культурологічний, герменевтичний, історіографічний); конкретно-наукові підходи (парадигмальний, персоналістично-біографічний); принципи (історизму, єдності історичного й логічного, об'єктивності, усебічності й цілісності вивчення історико-педагогічних процесів і явищ); методи (загальнонаукові та історико-педагогічні).

У розвитку наукових рефлексій історії освіти та педагогічної думки досліджуваного регіону виокремлено три основні періоди: перший – дореволюційний (друга половина XIX – 1917 р.) – праці сучасників у хронологічних межах дослідження; другий – радянський (1919–1991 рр.) – історико-педагогічні рефлексії вчених радянського періоду; третій – сучасний (з 1991 р. – до нашого часу) – праці дослідників часів незалежної України.

Встановлено, що кожний із вищезазначених періодів має свої суттєві відмінності в характері підходів до історико-педагогічного дискурсу, у змісті та напрямках досліджень різних аспектів розвитку освіти й педагогічної думки на Кіровоградщині (Єлисаветградщині), які зумовлені соціально-економічними, суспільно-політичними та соціально-культурними реаліями тих часів, коли здійснювалися дослідження. Особливого значення набуває аналіз властивих цим періодам освітніх парадигм. Зі зміною освітніх парадигм відбулися трансформації в наукових пошуках учених.

З'ясовано, що дослідження історико-педагогічних рефлексій дослідників про розвиток освіти на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) має потужну джерельну базу, аналіз якої здійснено за такими групами джерел: за методологією вивчення освітніх явищ і процесів минулого розрізнялись історичні, історико-педагогічні праці; за змістом визначались наукові дослідження (монографії, дисертації); узагальнювальні праці; статті й матеріали конференцій; популяризаторські праці

(публіцистика, науково-популярні видання); довідкові (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо); джерела особистого походження (автобіографії педагогів, спогади, мемуари, листи, особові архівні фонди тощо).

Виявлено особливості нагромадження наукових знань про розвиток освіти краю другої половини XIX–XX ст. та висвітлено історико-педагогічні рефлексії з окремих галузей професійної освіти (педагогічної, професійно-технічної, мистецької та ін.).

Узагальнено наукові розвідки педагогічних персоналій Єлисаветградщини досліджуваного періоду В. Ястребова, М. Федоровського, М. Завадського, В. Харцієва, Н. Бракер, П. Рябкова, А. Макаренка та визначено їхній внесок у розвиток української педагогіки.

У дисертації розкрито рефлексії вітчизняних учених щодо регіональних особливостей розвитку освіти, етапів вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського та педагогічних пошуків педагогів-новаторів Кіровоградщини 50–70-х рр. XX ст. І. Ткаченка (концепція трудового виховання), О. Хмури (інноваційна технологія навчання), А. Рєзніка (педагогіка співробітництва), М. Кодака (дидактично-виховні ідеї), С. Максютіна (ідея всебічного гармонійного виховання дітей у школі продовженого дня).

Автором удосконалено і розширено наукові уявлення про: сутнісні характеристики понять «Кіровоградщина (Єлисаветградщина)», «регіон» «освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини)», «рефлексія», «рефлексія історико-педагогічного процесу», «історіографія», «історія вітчизняної педагогічної думки», «педагогічні персоналії», «новаторство»; особливості історичного, соціокультурного розвитку регіону, основні характеристики розвитку освіти Кіровоградщини (Єлисаветградщини) окресленого періоду; уявлення про творчість громадських діячів і педагогів (М. Федоровського, М. Завадського, В. Ястребова, В. Харцієва, Н. Бракер, П. Рябкова, В. Сухомлинського, І. Ткаченка, О. Хмури, М. Кодака, С. Максютіна, А. Рєзніка та ін.), діяльність яких була пов'язана з історією розвитку освітніх процесів на Кіровоградщині (Єлисаветградщині) і є ще малодослідженою.

З'ясовано, що з середини XIX ст. й до початку XXI ст. йшов зростаючий процес нагромадження наукових знань про розвиток освіти та педагогічної думки регіону. Разом із тим, в історико-педагогічних рефлексіях вітчизняних дослідників зберігалася низка проблем, що досліджувались як наскрізні впродовж тривалого періоду, серед них, зокрема: історія окремих закладів освіти, особливості розвитку регіональної освіти, персоналії найбільш видатних педагогічних постатей краю тощо.

Здійснений у дисертації цілісний і системний історіографічний аналіз становлення та розвитку освіти Кіровоградщини (Єлисаветградщини) репрезентує можливість не лише подальшого вивчення означеного соціально-педагогічного явища, а й практичного втілення позитивного історико-педагогічного досвіду в реалії вітчизняної системи освіти на сучасному етапі.

Ключові слова: Кіровоградщина (Єлисаветградщина), регіон, освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини), рефлексія, рефлексія історико-педагогічного процесу, історіографія, педагогічні персоналії, навчальні заклади, професійна освіта, новаторство.

Filonenko O. V. Education of the Kirovohrad Region (Yelysavethradshchyna) of the second part of the XIX and XX centuries in the historical-pedagogical reflections of Ukrainian researchers. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the Scientific Degree of a Doctor of Pedagogical Sciences (Doctor of Sciences) in specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogy. – Central-Ukrainian-State-Pedagogical-University named after Vladimir Vinnichenka, Kropivnitsky, 2018.

In the dissertation the theoretical generalization was carried out and a new approach of solving an important and actual problem was suggested. It consists in the disclosure and integral characterization of the problem of the development of education and pedagogical thought in the Kirovohrad region (Yelysavethradshchyna) of the second part of the nineteenth and early nineties of the XX century in the historical-pedagogical reflections of domestic researchers.

For the first time the author comprehensively and extensively highlighted the scientific problem, which until now was not the subject of special study – the education of the Kirovohrad region (Yelysavethrad region) of the second part of the XIX and XX centuries in historical and pedagogical reflections of Ukrainian researchers from the position of systemic, hermeneutic, cultural, historiographical, paradigm, and personalised-biographical approaches. The principles (historicism, unity of historical and logical, objectivity and comprehensiveness and integrity of the study of processes and phenomena) and methods (general scientific and historical-pedagogical) of researches are substantiated.

Three main periods are distinguished in the development of scientific reflections of the history of education and pedagogical thought of the studied region,: the first one – pre-revolutionary (the second part of XIX – 1917) – works of contemporaries in the chronological boundaries of the study; the second – Soviet (1919–1991) – the works of the researchers of the Soviet period; the third – modern (from 1991 – till our time) – the works of modern researchers.

It is established that each of the above-mentioned periods has its significant differences in the nature of approaches to the historical-pedagogical discourse, in the content and directions of the researches of various aspects of the development of education and pedagogical thought in the Kirovograd region (Yelysavethrad), which are caused by socio-economic, sociopolitical and socio-cultural realities of those times when these researches were carried out. The analysis of educational paradigms inherent in these periods acquires particular importance in this case. With the change of educational paradigms, transformations in the scientific searches of scientists took place.

It is figured out that the research of historical and pedagogical reflections of the researchers about the development of education in the Kirovohrad region (Yelysavethrad) has a powerful basis, the analysis of which was carried out in such groups of sources: according to the methodology of studying of educational phenomena and processes of the past, we distinguished historical, historical and pedagogical works; due to the content scientific researches were determined (monographs, dissertations); generalized works; articles and conferences materials; promotional works (social commentary, popular science editions), reference books (encyclopedias, bibliographical indexes, dictionaries,

etc.), the sources of personal origin (autobiographies of educators, memoirs, letters, personal archival funds, etc.); historical and modern works were differentiated according to the chronological boundaries of the study.

The peculiarities of the accumulation of scientific knowledge about the development of education of the region of the second part of the nineteenth and twentieth centuries were characterized and the historical-pedagogical reflections from separate branches of professional education (pedagogical, vocational, artistic) were summarized.

The scientific investigations of pedagogical personalities of Yelysavethrad region of the studied period of V. Yastrebova, M. Fedorovskoho, M. Zavadskoho, V. Khartsieva, N. Braker, P. Riabkova, A. Makarenko were generalized and their contribution to the development of Ukrainian pedagogy was determined.

The dissertation reveals the stages of the study of V. Sukhomlynsky's pedagogical heritage, their socio-historical predestination and peculiarities in the context of the development of education and pedagogical thought, the historical and pedagogical analysis of the studies devoted to the educational activity and pedagogical work of V. Sukhomlynskyi was carried out.

The historical-pedagogical reflections of domestic scientists concerning the regional peculiarities of the educational development and pedagogical searches of pedagogues-innovators of the Kirovohrad region in the 50's and 70's of the 20th century are highlighted: I. Tkachenko (the concept of labor education), O. Khmura (innovative technology of teaching), A. Rieznik (pedagogy of cooperation), M. Kodak (didactic and educational ideas), S. Maksyutin (the idea of comprehensive harmonious education of children in the extended-day school group).

The author perfected and expanded scientific ideas about: the essential characteristics of the concepts «the Kirovohrad region (Yelysavethradshchyna)», «region», «the education of the Kirovohrad region (Yelysavethrad)», «the reflection», «the reflection of the historical-pedagogical process», «historiography», «the history of domestic pedagogical thought», «the pedagogical personalities», «innovations»; the peculiarities of historical, socio-cultural development of the region, the main features of the educational development of the Kirovohrad region (Yelysavethradshchyna) of the mentioned period; the notion of creativity of public figures and teachers (M. Fedorovskoho, M. Zavadskoho, V. Yastrebova, V. Khartsieva, N. Braker, P. Riabkova, V. Sukhomlynskyi, I. Tkachenko, O. Khmury, M. Kodaka, S. Maksyutina, A. Rieznica, etc.), whose activities were related to the history of the development of educational processes in the Kirovohrad region (Yelysavethrad region) and are still poorly investigated.

It is found out that there was a growing process of accumulation of scientific knowledge about the development of education and pedagogical thought of the region since the middle of the XIX century and to the beginning of the XXI century. At the same time, there was a number of problems in the reflections of domestic researchers, that were investigated as cross-cutting for a long period of time, including: the history of individual educational institutions, the peculiarities of the development of regional education, the personalities of the most prominent pedagogical figures of the region, etc.

The integrated and systematic historiographic analysis of the formation and development of education in the Kirovohrad region (Yelysavethradshchyna) represents the possibility not only of further studying of the socio-pedagogical mentioned phenomenon,

but also the practical embodiment of positive historical-pedagogical experience in the realities of the domestic educational system at the present stage.

Key words: the Kirovohrad region (Yelysavethradshchyna), region, education of the Kirovohrad region (Yelysavethrad region), reflection, reflection of historical-pedagogical process, historiography, pedagogical personalities, educational institutions, vocational education, innovations.

Підписано до друку 22.08.2018 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 120. Зам. 62.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua